

مالک مولوی غلام رسول الدیشانی

اللہ حبیبی الیوم تشریفاً وهدی الیوم تشریفاً

4

فنا نسہ محاکات

مصنف

امارتانی بختیاری حضرت النسخ احمد فاروقی ہندوستان قدس سرہ

حکیم عبدالمجید احمدی ۰ بین دلاہ

قیمت دو روپیہ بارہ

۱۲

کتاب خانہ بالہ مقابل مدرسہ ماہم احوم
بجری روڈ ملتان شہر

شماره معرفت	مضمون	صفحه	شماره معرفت	مضمون	صفحه
۱۵	ایمان حق بوجود صفات قائل اند	۲۲	۳۰	بعضی مشائخ در سکر گفته اند که کافر رنگ	۴۳
۱۶	این حقیر را درین سنده مقاله مفروضه است	۲۴		در رنگ مومن و اصل است -	
۱۷	او تعالی بذات و صفات خود یگانه است	۲۵	۳۱	فرق مہندی وصال	۴۴
۱۸	او تعالی در جهت نیست -	۲۶	۳۲	سیر و سلوک عبارت از حرکت علم است	۴۶
۱۹	معیت علمی است نہ ذاتی -	۲۷	۳۳	جماعتی کہ بحسب فطرۃ بخضو و توجہ مجبول اند	۴۸
۲۰	حق سبحانہ و تعالی عالم است بعلم زائد -	۲۸	۳۴	در سابقاں چونکہ حضور از اول آمدہ است	۴۹
۲۱	قدرت ارادت صفات زائد اند -	۲۹	۳۵	قال اللہ سبحانہ و من اصدق الخ	۵۱
۲۲	شیونہات الہی فرع اند مرقات را	۳۰	۳۶	فرق قطب ابدال و قطب ارشاد	۵۲
۲۳	لیس کمثلہ شے -	۳۱	۳۷	علوم ولایت و شہادت و صدیقیت	۵۵
۲۴	الولایۃ الخاصۃ المحدثۃ خاصۃ الخ	۳۲	۳۸	آنچہ بریاست سلامتی قلب است -	۵۶
۲۵	السالک المجذوب نہ زیادۃ فی المعرفۃ	۳۳	۳۹	بعضی اکابر فرمودہ اند -	۵۷
۲۶	مقصود از ذکر لا الہ الا انقی آلہ باطلہ است	۳۴	۴۰	الحایۃ الالہیۃ جذبتنی اولاً	۵۸
۲۷	شرعیۃ و طریقت و حقیقت	۳۵	۴۱	سلسلہ علیہ نقشبندیہ از سائر سلاسل	۵۹
۲۸	فنا عبارت از نسیاں مادون حق است	۳۶	۴۲	بوجہ جدا است	
۲۹	سرفامض محفل فنا روحی -	۳۷	۴۳	محمد رسول اللہ سید ولد آدم -	۶۰
۳۰	فنائے روحی تسلیم فنائے قبی نیست -	۳۸	۴۴	حال بعضی درویشان خام	۶۲
۳۱	گاہ باشد کہ نظر سالک بر عالم ارواح	۳۹	۴۵	بعضی عقائد مقصوفہ مبتدعہ	۶۳
۳۲	افتد و آنرا حق دانند -	۴۰			
۳۳	بعضی مشائخ کہ انکار وجود صفات کردہ اند	۴۱			
۳۴	کنسے را کہ بہ بعضی فصل ترقیات ارزانی	۴۲			
۳۵	فرمایند در ہر مقام فنا و بقا ارزانی کنند	۴۳			

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مقدمہ

بعد الحمد والصلوٰۃ فقیر عبد المجید احمد سیفی ایدہ اللہ تعالیٰ بعبایتہ الازلیۃ عرض مے نماید۔
الحمد للہ کہ حق سبحانہ و تعالیٰ از محض فضل و کرم خود این فقیر را بہ خدمت طبع رسائل و مکاتیب
حضرات کرام خود موفّق ساخت، حمد اللہ کہ باوجود بے بضاعتی و بے سروسامانی این فقیر تکلیف
حضرت شاہ غلام علی دہلوی قدس سرہ و رسالہ شریفہ کنز الہدایات و ارشاد الطالبین۔ و
ایضاح الطریقہ مع فوائد ضروریہ را طبع گنایدہ عنان توجہ بطبع رسائل قدوۃ الابرار،
سرخیل اولیاء، راس علماء ربانین، و ارث سید المرسلین و خاتم النبیین حضرت امام ربانی مجدد
الف ثانی قدس سرہ منعطف گردانید۔ اولاً رسالہ متبرکہ مبدا و معاد، ثانیاً رسالہ شریفہ
معارف لدنیہ برائے طبع برچید۔ چون معلوم شد کہ قبل ازیں معارف لدنیہ بتوجہ خصوصی
استاذ العلماء الشیخ حضرت مولانا سید محمد انور شاہ نور اللہ مرقدہ بقالب طبع درآمدہ است
طلب آں کرد۔ چنانچہ حضرت مخدوم زادہ الفرع الطیب لاصل الثابت السید حافظ ابو ذر البخاری
فسح اللہ تعالیٰ فی عمرہ و بارک فی علمہ و عملہ بار سال نسخہ مطبوعہ ممنون ساختند۔ چون طالع آں
نسخہ بر حاشیہ صفحہ اول معذرت از تصحیح کردہ است۔ بنا بریں فقیر اہتمام تصحیح این نسخہ
مطبوعہ اہم دانست۔ پس بمعاونت برادر طریقہ حضرت مولانا عطا محمد سلمہ اللہ تعالیٰ متوجہ
این کار شد۔ حق سبحانہ و تعالیٰ امداد خصوصی ارزانی فرمود۔ کہ نسخہ قلمی دیگر بسیر شد۔
یک نسخہ از کتب خانہ موسیٰ زئی شریف، یک نسخہ از کتب خانہ خاتقاہ سراجیہ مجددیہ
و یک نسخہ از کتب خانہ برادر طریقہ حضرت مولانا عطا محمد سلمہ اللہ تعالیٰ۔ چوں بدقت نظر
بمقابلہ ہر چہار نسخہ پرداختیم، معلوم شد کہ در نسخہ مطبوعہ قدر معتد بہ از عبارات اصل
کتاب متروک شدہ اند با غلط کثیرہ کہ اصلاح آں بدون توجہ صاحب فن مشکل بودہ است۔

حمد اللہ سبحانہ فقیر باعانت حضرت مولانا موصوف در تصحیح این رسالہ شریفہ اہتمام بلوغ بکا
داشته است کہ انشاء اللہ تعالیٰ از مطالعہ کنندگان ارباب بصیرت مستجلب دعوت خواہد بود
اما در اثنا تصحیح و مقابلہ واضح شد کہ این معارف در ابتدا توجہ حضرت ایشاں قدس
سرہ بطریقہ نقشبندیہ رودادہ اند۔ مثلاً درین معارف سامیہ ذات او تعالیٰ و تقدس
را عین وجود مے فرمایند و حقیقت ممکنات را شیون متمایزہ در علم مقرر مے نمایند و در مراتب
و جوب مے دارند۔ و همچنین کمال معرفت در جمع بین التثبیہ و التنزیہ مے فرمایند۔ و نسبت
مراتب اثبات مے نمایند۔ و این چہار اصول بنیاد جملہ معارف شیخ اکبر اند۔

و بر مطالعہ کنندگان ارباب بصیرت از مکتوبات شریف حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ
واضح است کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازین نوع معارف در گذشتہ اند۔
و جودان تعینات کہ از جملہ مخلوق اند مقرر فرمودہ و حقیقت ممکنات را اعدام قرار دادہ مراتب
را از اصطلاحات خود خارج فرمودہ اند۔ و همچنین کمال معرفت در تنزیہ بحث کہ زینہ اعلیٰ
مرتبہ چونی و بیچگونی را باشد مقرر داشتہ اند۔ و بدون نسبت خالقیت و مخلوقیت مرجع تمام
نسب را سکر قرار دادہ اند۔ چنانچہ این معارف علیا از جلد ثالث مکتوبات شریف کہ صحیفہ
معارف مجددیہ است برابر باب بصیرت واضح است۔ ولیکن چوں این رسالہ شریفہ
مستعمل بر فوائد کثیرہ است۔ و این در را از کتب مبارک حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ
ریختہ است بنا برین حفاظت و اشاعت این رسالہ ضروری و لابدی گشت۔
ترجمہ عبارات عربیہ این کتاب از حضرت مولانا عطاء محمد سلمہ اللہ تعالیٰ است۔

عرضداشت:۔ بخد مت ارباب بصیرت آنکہ درین مطبوعہ درجہ سہو یا خطا
ملاحظہ کنند۔ این فقیر را از ان مطلع فرمایند تا در طبع ثانی درست کردہ شود۔ فقط والسلام
مورخہ یکم رجب ۱۳۵۶ھ العارف فقیر عبد المجید سیفی عفی عنہ۔ بیڈن روڈ۔ لاہور

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اُتَمِّدَ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى سَيِّمًا عَلَى نَبِيَّةٍ الْمُجْتَبَى وَرَسُولِهِ الْمُصْطَفَى
مُحَمَّدٍ لِلْبُعُوثِ إِلَى كَافَّةِ الْوَرَعِ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الْبَرَكَةِ التَّقَى وَالصَّلَوةَ وَالتَّحِيَّةَ عَلَيْهِ عَلَيْهِمُ
فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى اِمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ أَعْلَمُ الْهَامِيَّةُ وَمَعَارِفُ لَدُنِّيَّةُ سَوْدُهَا الْفَقِيرُ
إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ الْغَنَى الْوَلِيُّ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ الْفَارُوقِ فِي النُّقْشِ بِمَدِينَةِ حَمْدِ اللَّهِ
وَرَضَى عَنْهُ وَأَوْصَلَهُ سُبْحَانَهُ إِلَى غَايَةِ مَا يَتِمُّنَا

(۱) معرفت لفظ مبارک اللہ مرکب از الف و لام است کہ از جملہ آلات تعریف است
و از لفظ تا کہ او نیز از جملہ معارف است و این مجموع علم ذات واجب الوجود است عز سلطان
پس درین اسم مبارک سه نوع از اسباب تعریف جمع گشتہ پس گوید در اجتماع این اسباب
تعریف با وجود کفایت ہر سبب از ان در تعریف اسماء اشارت است بآنکہ مسمی این
اسم اعظم محل شانہ بکمال عظمت و علو درجہ و رفعت منزلتہ ہیچ وجہ معرفت نمی شود و ہیچ طریقی
معلوم نمی گردد و اگر تعریف با و راہی یافت یک آلت تعریف در دے کافی مے شد زیرا
کہ کثرت اسباب را در وجود سبب مدخل نیست۔

وَمَا هُوَ بِوَحْدٍ وَلَا حِدٍ مِنْ	و نمی باشد وجود سبب مگر بوجود یکے
الْأَسْبَابِ فَإِذَا لَمْ يَوْجَدْ يَوْاحِدٍ	از اسباب وے۔
مِنْهَا عِلْمٌ أَنَّهُ لَا سَبَبِيَّةَ بَيْنَهُمَا	ہر گاہ وجود سبب ہیچ یکے ازین اسباب
فَإِذَا انْتَفَى سَبَبِيَّةُ اسْبَابِ التَّعْرِيفِ	مذکورہ حاصل نیاید پس معلوم شد کہ در میان
فِي حَقِّهِ تَعَالَى انْتَفَى الْمَعْرُوفِيَّةُ	آن سبب و این اسباب درین محل علاقہ

وَالْمَعْلُومِيَّةُ فِي شَأْنِهِ سَبْحَانَهُ
 أَيْضًا فَلَا يُصِلُ إِلَى جَنَابِ
 قُدْسِهِ عِلْمٌ عَالِمٌ وَلَا يُفِيدُ
 فِي تَعْرِيفِهِ تَعْرِيفٌ مُعَرِّفٌ
 فَهُوَ تَعَالَى أَحَلَّ مِنْ أَنْ
 يُدْرِكَ وَأَعْظَمَ مِنْ أَنْ
 يُعْرَفَ وَأَكْبَرُ مِنْ
 أَنْ يُعْلَمَ

سببیه نیست.

و چون سبب بودن جمله اسباب تعریف معرفت را
 در حق او تعالی منتفی شد پس معلوم بود معرفت
 گشتن او تعالی هم منتفی شد پس نیز علم
 هیچ عالمی بجناب قدس او تعالی و فائده تعریف
 او تعالی نمی کند هیچ یکی از تعریفات تعریف
 کننده گان پس او تعالی از ادراک بلند تر است
 از معرفت بودن عظیم تر و از معلوم گشتن بالاتر

ازین بیان مفهوم گشت که این اسم مبارک محل شأنه از اسماء دیگر جدا است و از اشتراک
 در احکام سائر اسماء تنها پس لاجرم باین جدائی و تنهایی جناب قدس خدا براسرارست تعالی
 و تقدس گفته نشود که هرگاه این اسم مبارک را دلالت برسمی نباشد پس فائده وضع چه
 بود زیرا که گوئیم فائده وضع امتیاز مسمی او است از جمیع ماسوائے او بے آنکه مسمی معلوم
 گردد پس فرق دیگر در میان این اسم مبارک و اسماء دیگر آن شد که آن اسماء دلالت برسمی
 خود می کنند و آن مسمیات معلوم می گردند و آن معلوم بامتیاز او از ماعدائی او میرساند و درین اسم
 مقدس معلوم مسمی مفقود است و امتیاز جمیع ماعداء موجود

ع ۲ معرفت بدخول الف و لام تعریف اسم نکره می باشد که باین آلت تعریف معرفتی
 گردد و درین اسم مقدس الف و لام بر معرفه درآمده که آن ماء ضمیر غائب است.

چنانچه بعض محققین ذکر کرده اند که اسم
 اللہ تعالی صرف کلمه ماء است که ال است
 بر غیب هویت و الف و لام از برائے
 تعریف است.

لَمَّا ذَكَرْنَا كَيْفَ يَكُونُ الْحَقِيقَتَيْنِ مِنْ
 أَنَّ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى هُوَ الْهَاءُ
 الَّتِي أَلِفٌ عَلَى غَيْبِ الْهُوِّيَّةِ وَ
 الْأَلِفُ وَاللَّامُ لِلتَّعْرِيفِ.

گویا در اتیان این تعریف اشارت است بآنکه تعریف ضمیر در تعیین مشار الیه کافی نیست
 آلت تعریف دیگر در کار است که آن الف و لام است و تشدید لام از برای مبالغه در
 تعریف است و چون این آلت بآن مبالغه نیز کفایت نکرد و تعیین معروف حاصل
 نگشت لاجرم این مجموع را بتعریف علمی بردند شاید آنجا تعیین پیدا کند اینجا نیز تعیین
 که موجب معلومیت او باشد حاصل نشد، غایه ما فی الباب امتیاز از اعداد است آمد

فَسَبَّحَانَ مَنْ لَمْ يَخْلُقْ إِلَيْهِ
 لِنَخْلُقْ سَبِيلاً، إِلَّا بِالْعَجْرِ مِنْ
 مَعْرِفَتِهِ - پس برتر است ذاتی که مخلوقات را
 بر معرفت خود هیچ راهی نکرده است
 مگر آنکه با دراک عجز خود از معرفت او تعالی برسد

۳ معرفت در کتب این علم مقدس از دو نوع آلت تعریف اشاره است بآنکه
 علمیت تنها در تعیین مسمی کفایت نمی کند
 لِكَمَالِ عَظَمَتِهِ وَعُلُوِّهِ عَنْ ذَلِكَ
 الْأَفْهَامِ - از جهت کمال عظمت او تعالی و بلندتر
 بودن او سبحانه از ادراک افهام مخلوقات

اسباب متعدده از برای تعریف مذکور در کار است
 وَمَعَ ذَلِكَ لَا يُعْلَمُ أَصْلًا وَلَا يُعْرَفُ
 قَطْعًا - و با وجود این اصلاً معلوم نمی تواند شد
 و هرگز معروف نمی گردد.

۴ معرفت هر چند تعدد آلات تعریف را در وجود معرف مدخله نیست کما مر
 آلت تعریف کافی است، اما در اتیان کثرت آلات تعریف ایمانیت با بهام مسمی او
 و بعد از سبحانه از ادراک.

۵ معرفت حق سبحانه و تعالی شئون ذاتیه خود را که عین ذات او اند در خارج در
 مرتبه واحدیت جدا دانست و چون علم مقتضی تمیز است آن شئون ذات در خانه علم

تمیز پیدا کردند و هر شایسته مقتضی تمیز خاص و شخص علیحدہ گشت و این شئونات متمایز و در علم
ممکنات نام یافتند چه ممکن آنست که وجود و عدم در وی متساوی باشد و در ایشان همچنین
است زیرا که اینها برزخ اند۔ **بَيْنَ الْوُجُودِ وَالْعَدَمِ** نسبت بذات خویش رو بود
دارند چه شئون در خارج عین ذات اند و نسبت به تمیز و تشخیص رو بعدم دارند چه تمیز
وجود بعدم است۔

وَابْصَدَ مَا تَتَّبِعُنَ الْأَشْيَاءُ و باصدا خود اشیاء را کمال و ضوع می آید۔
و این صور علمیه اصلاً در خارج وجود ندارند و از خانه علم نه برآمده اند بلکه حق سبحانه و تعالی
بآثار و احکام ایشان در خارج ظاهر است پس این صور در علم باشند و احکام و آثار ایشان
در خارج، لیکن این آثار و احکام در خارج عین ذاتند زیرا که در خارج جزا حقیقه مجرده
نمیت۔

فَمُطْلَقُ الظُّهُورِ عَيْنًا لِلْوُجُودِ پس مطلق ظهور عینی (مشاهد) موجود است
وَمُطْلَقُ الظُّهُورِ حُكْمًا و مطلق ظهور حکمی (که موجب ترتب احکام
است) مراشیاء راست۔

و آن که می نماید که این صور نیز در خارج اند تو همی است محض و تصویر است و اوست۔
کما لیشهد به ذوق ارباب الکشف و العرفان و نشاء تو هم آنست که حق سبحانه و تعالی بقدر
کامله خود این صور علمیه را بظاهرو وجود نسبت بمحمول الکیفیته بخشید و خلق عبارت از ایجاد
آن نسبت است، و آن نسبت سبب نمایندگی ایشان در خارج شده چنانکه صورت
شخص را نسبت به آئینه که محاذی اوست پیدا می شود که سبب نمایندگی آن صورت در
آن آئینه میگردد و آئینه همچنان بر بیرنگی و صفائی خود است۔

فَهُوَ سُبْحَانَهُ لَا أَنْ كَمَا كَانَ پس حق سبحانه الحال هم بر آنست که بود
فِي الْأَكْرَلِ وَلَا شَيْءٌ مَعَهُ در ازل (یعنی چیزی با من) (در وجود) نمیت

۱۔ معرفت شئون در علم غیر از تمایز یکدگر رنگ دیگر قبول نکرده اند و آنچه در خارج
 سوائے تمایز ایشان ظاہر است از احکام و لوازم خارجیہ ایشان است و لہذا سبک
 چون لعین ثابتہ خود میرسد و آن عین ثابتہ بر منکشف می شود و از اشکال خارجیہ هیچ چیز
 درونے یابد و غیر از شے متمیز چیز دیگر برے ظاہر نمی شود و اگر درائے تمیز رنگ دیگر می داشت
 ظاہر می شد و انبساطی کہ می نماید بواسطہ اشتغال اوست بر شئونات متعدده و کردیتہ
 بواسطہ آن است کہ شکل طبعی بسیط کردیتہ است و آنکہ مشائخ قدس اسرار ہم گفته
 اند کہ منتہائے سیر سالک ہماں اسم است کہ مبدء تعین اوست معنی آن این است کہ
 منتہاء سیر او عین ثابتہ اوست و مراد از تعین تمیز خارجی است و مبدء این تعین و تمیز
 ہماں عین ثابتہ اوست نہ باین معنی است کہ مراد از تعین تعین علمی باشد و از مبدء شان
 الہی زیرا کہ شان در خارج عین ذات است و از ذات متمیز نیست تا مبدء او
 پھیزے تواند بود و سیر با منتہی شود و بعد از وصول بعین ثابتہ سیر او در ہماں عین ثابتہ
 اوست زیرا کہ مشتمل است بر شئونات لائے نہایتہ و این سیر را سیر فی اللہ گویند زیرا
 کہ تعین علمی او تعینے است کہ از مرتبہ جمع است و صفائے کہ او مشتمل بر آن است صفاۃ الہی
 است نہ کوئی پس فی الحقیقہ سیر فی اللہ باشد چہ اللہ عبارت از ذات مع صفات است
 نہ ذات احدیتہ و چون آن شئونات الہی در خانہ علم رنگ تعین و تمیز پیدا کردہ اند و
 باین نسبت بر رخ بین الموجد و المحدث گشتہ سیر فی الاشیاء را اگر سیر در عالم
 گویند ہم راست می آید ازین جہت است کہ گفته اند بعد از وصول بنقطہ آخر باز رجوع
 بنقطہ اول می شود و این سیر را سیر فی الاشیاء باللہ می گویند و آنکہ گفته اند سیر فی اللہ
 سیر معشوق در عاشق است بآن معنی کہ چون عاشق انچہ داشت از اوصاف و افعال
 ہمہ را بمعشوق دادہ و خود را خالی ساختہ پس ہر فعلی کہ بعد ازین واقع شود باد منسوب
 نہ باشد بلکہ بمعشوق منسوب است پس سیر نیز باد منسوب باشد عاشق غیر از مکان کہ

عبارت از خلل و است چیز و دیگر نیست لاجرم سیر معشوق در عاشق باشد.

یک محارفت تشبیهی که بعد از تنزیه ظاهر می شود عبارت از انکشاف عین ثابت است و آنچه جمع می شود از تشبیه و تنزیه همین تشبیه است که از مرتبه جمع است و تشبیهی که پیش از ظهور تنزیه است و از مرتبه فرق است در وقت ظهور تنزیه محو و مٹا شدن میگرد و تاب جمع شدن با دندارد و معنی جمع میان تشبیه و تنزیه آنست که متعلق ادراک بسیط که همان تنزیه است بعد از تنزّل در پرده صفات الهیه که عین ثابت مشتمل بر آن است تشبیه گشته در علم می آید و متعلق ادراک مرکب می گردد پس مقام تکمیل همین جمع بین تشبیه و التنزیه باشد زیرا که صاحب تنزیه فقط قادر نیست بر احضار ذات در مدر که چه علم ذات نمی باشد مگر در پرده صفات الهیه که عین ثابت مشتمل بر آن است و عین ثابت بر و انکشاف نه شده پس کسی که علم بمطلوب ندارد و غیرا چگونه بآن اعلام نماید و مطلوب حقیقی را در پرده صفات کونی نه نمی توان دانست که طاقت مرآتیه بآن ندارد.

لَا يَجِئُ عَطَايَا الْمَلِكِ إِلَّا مَطَايَا هـ طاقت بردار عطا یا سلطان فی راجز شترانی می ندارد
فناء فی الله کسی را میسر شود که هر ذره وجود خود را مرآت تمام اشیا یا بدو اشیا و در آن مطالعه نماید و هر ذره او برنگ همه بر آید زیرا که هر شان در مرتبه ذات الهیه که در فناء فی الله معتبر است مشتمل بر جمیع شیوانات است زیرا که از ذات متمیز و جدا نیست پس چنانکه ذات مشتمل بر جمیع است شان او نیز مشتمل بر جمیع است پس سالک هر ذره جامع خود را در هر شان جامع فانی می سازد و بجای هر ذره شان از شیون الهی می یابد اگر چه تفصیل آن مطلع نه شود پس تا زمانه که هر ذره او صفات جامعیت پیدا نکند قابلیت این فناء و حاصل نه شود و بعضی باشند که بواسطه ضعف قوه مدر که جامعیت خود را نتوانند دریا اگر چه در واقع این کمال دارند و بقاء فی الله مشتق شوند و لازم نیست که هر که این جامعیت پیدا کند البته فانی فی الله شود و ذالک فضل الله یؤتیته من یشاء

وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

عے معرفت فعل و صفت حق سبحانہ تعالیٰ چون ذات او تعالیٰ یگانہ است کہ اصلاً گنجائش کثرت ندارد غایتہ ما فی الباب چون ذات او تقدس بامور متکثرہ متمایزہ تعلق پیدا کرد فعل و صفت او نیز تعلق پیدا کردند چہ اینہا در خارج عین ذات اند پس ہچنانکہ ذات بواسطہ تعلق باشیاء متعددہ ذات متعدد می نماید فعل و صفت او نیز بواسطہ ہمیں تعلق متعدد و متکثر می نمایند مثلاً فعل حق سبحانہ و تعالیٰ از ازل تا ابد یک فعل است وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ لیکن چون متعلق این فعل اشیاء متعددہ است آن فعل نیز متعدد می نماید و چنان کہ ذات جامع جمیع اشخاص است فعل و صفت او نیز جامع اشخاص اند کما تر پس بہمان یک فعل در جائے بصورت اشیاء ظہور میکنند و در جاء برنگ امانت می برآید و در محل بہمان فعل را اکرام و انعام میگویند و در محل دیگر ایلام و انتقام می نامند و ہچنین کلام کہ صفت او است سبحانہ یگانہ است و از ازل تا ابد بہمان یک سخن متکلم است چہ خوش و سکوت بر آن حضرت میل ذکرہ جائز نیست و بہمان یک کلام بواسطہ تعلق مجال مختلفہ کلمات متعددہ و صیغ متبانیہ می نمایند گاہی آنرا امر گویند و گاہی نہی و گاہی اسم میخوانند و گاہی حرف و علی ہذا القیاس و ہچنین است انچہ علماء گفتہ اند آنحضرتی عَلَیْہِ تَعَالٰی زَمَانٌ زیرا کہ از ازل تا ابد نزد او سبحانہ تعالیٰ حاضر است و نسبت باو سبحانہ ماضی و مستقبل نیست لیکن چون در ان یک آن امور متعددہ بظہور می آیند و اشیاء متبانیہ بر لوح هستی مینمایند آن یک آن بواسطہ این تعلق، آنات متکثرہ و آن منہ متعددہ مینماید و ہچنین وجود حق سبحانہ کہ عین ذات او است بسبب تحقیق است در رنگ نقطہ اصلاً قابل تجزی و انقسام نیست، اما بواسطہ تعلق باشیاء کثیرہ منبسط و مسلح می نماید گفتہ نہ شود کہ گاہ صور علمیہ بواسطہ تحقق نسبت ذات با نہا چنان

مینماید که در ذات مرآت کائن و ثابت اند و همچنین این صور علمیه مرایه اسماء و صفات اند و اسماء و صفات که در مرآت هر کدام اینها ظاهر میشود وجه خاص آن است پس لازم می آید که در ذات فرض کرده شود شیئی غیر شیئی و لا معنی له انقسام و التجزئ الا ذلك گوئیم که جواب این اشکال منتهی بر چند مقدمه است اول آنکه نقطه موجود است و هیچ وجه قابل انقسام و تجزئ نیست چنانکه محققان مکمل و غیر ایشان گفته اند دوم آنکه برهان هندسی ثابت شده است که مرکز دایره نقطه است که هیچ وجه انقسام قبول نکند سوم آنکه نیز برهان هندسی ثابت شده است که ممکن است اخراج خطوط از مرکز دایره که منتهی شوند بحیط دایره بلکه به نقطه های آن محیط چه همچنانکه مبدء خط نقطه است منتهای آن نیز نقطه است پس چون هر سه مقدمه معلوم شد بدانکه چون نقطه با وجود امکان خروج خطوط کثیره از آن و بودن آن مبدء کثرت حقیقی هیچ نقص بوحده و بساطت او راه نمی یابد و همان طور بر عدم انقسام خود می ماند پس اگر وجود حق سبحانه مبدء کثرت و همی باشد و اشياء متکثره در مرآت ذات او کائن و ثابت متوهم شوند در بساطت او هیچ نقصان لازم نمی آید و بطریق اولی بر صرافت و حده برقرار باشد.

سُبْحَانَ مَنْ لَا يَتَغَيَّرُ بِذَاتِهِ وَلَا بِصِفَاتِهِ وَلَا فِي أَسْمَائِهِ بِحَدِّ وَشِ
الْأَكْوَانِ قَالَ الشَّيْخُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
فِي الْفَتْوَحَاتِ الْمَكِّيَّةِ كُلِّ خَطٍّ
يَخْرُجُ مِنَ النُّقْطَةِ إِلَى الْحَيْطِ
مَسَاوٍ لِصَاحِبِهِ وَيَنْتَهِي إِلَى
نُقْطَةِ الْحَيْطِ وَالنُّقْطَةُ فِي ذَاتِهَا
مَا تَزِيدُ مَعَ كَثْرَةِ انْخِلَاطِ
برتر است آن ذات که بسبب حد و موجودات
هیچ تغیر نمی کند در ذات او نه می یابد و نه در
صفات او و نه در اسماء او تعالی شیخ بزرگ
رضی الله تعالی عنه در فتوحات مکیه می
فرماید هر خط که از نقطه (مرکز دایره) بحیط
دایره کشیده آید مساوی باشد بحد و بیکر از آن
نقطه بحیط را و انتها هر یک به نقطه از محیط باشد
(پس) نقطه هیچ زیادت در ذات خود نکرده

النَّارِ جِةً مِنْهَا إِلَى الْحَبِيطِ
فَقَدْ صَدَّرَتْ الْكَثْرَةُ عَنِ الْوَاحِدِ
... الْعَيْنِ وَلَمْ يَتَكَلَّرْ هُوَ فِي
ذَاتِهِ فَبَطَلَ قَوْلُ مَنْ قَالَ
لَا يُصَدِّرُ عَنِ الْوَاحِدِ
إِلَّا الْوَاحِدُ

است باوجود کثرت خطوط که از وی
کشیده شده اند محیط وے۔
پس صدور کثرت از واحد معین شده و آن
واحد در ذات خود متکثر نگشت۔
پس (از اینجا) باطل شد قول آنکس که گوید
که از واحد بجز واحد صدور نیابد۔

معرفت وجود موهوب حقانی عبارت از انکشاف عین ثابتہ اوست یعنی
بمحض موهبت حق سبحانہ بعد از فنائے تعینات کونیہ بر ظاہر شدہ است کہ تعین او
ہمان تعین بسیط است کہ از مرتبہ جمع است،

عنا معرفت تجلی ذات عبارت از ظهور ذات است و ظهور شے بے تعین و متمیز
محال است پس تجلی و ظهور ذات نباشد مگر تعین و آن تعین اول است کہ اوسع و اعظم تعینات
است کہ اسمی است بوحدة واسمے کہ مبدء تعین آن سرور عالمیان است علیہ من الصلوٰۃ
اتمها ومن التحیات اکملها ہمان وحدت است و چون انتہاء سیرساک عبارت از
وصول اوست باسمے کہ مبدء تعین اوست پس تجلی ذات خاصہ محمد رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم باشد و آن تعین کہ مشتمل است بر جمیع صفات و اسماء و نسب و اعتبارات
علی سبیل الاجمال بے تمایز در مرتبہ واحدیتہ تفصیل و تمیز پیدا کرد و اورا اقسام پیدا
گشت کہ مبادی تعینات سائر مخلوقات اند و اسمائے کہ مبادی تعینات سائر مخلوقات
اند عبارت اند از ان صفات و اسمائے کہ مندرج بودہ اند تحت آن تعین در مرتبہ واحدیت
تفصیل یافتہ اند پس منتہاء سیرساکان دیگر تا بہمان اسماء و صفات باشد پس دیگر انرا
تجلی صفاتی و اسمائی باشد و ہمیں معنی آید تجلی ذاتی در پردہ اسمے کہ مبدء تعین صاحب تجلی
است می باشد پس حقیقت محمدی کل باشد و حقائق سائر موجودات اجزاء او و عبارت

که بسعادت متابعت مصطفوی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مستعد گشته اند و کمال اتباع
 رسیده، ایشان را بسبب مناسبت و متابعت از تجلی ذاتی نصیب باشند زیرا که
 بر ایشان منکشف شده است که حقیقت ایشان عین تمام حقائق موجودات است
 پس ایشان از ضیق تمایز و تفصیل اقسام خلاص شده اند و مانند مشهود ایشان همان قسم
 است بے پرده اقسام و مبادی تعینات ایشان نیز همان قسم است نه اقسام مثلاً
 اسم که خاصه کلمه است در پرده دلالت فی نفسه و عدم اقتراعه بالزمان که مبدء تعین و تمیز
 اوست از سایر اقسام کلمه اما چون اسم خود را عین فعل و حرف یافت از ضیق تمایز
 و تفصیل اقسام او را نجات حاصل شد مبدء تعین خود همان کلمه یافت نه قسم او را.
 علم معرفت صور علمیه شیاء عبارت از تمایز ایشان است در حضرت علم و آنچه محققین
 صوفیه کثر هم اللہ تعالیٰ گفته اند که صور اشیا در علم اند و پس واحکام و آثار ایشان در
 خارج اند معنی این سخن اینست که تمایز در علم است و در خارج حضرت حق سبحانه
 و تعالیٰ وحدۃ ذاتیه خود که با احکام و آثار اینها ظاهر شده است نه بآن معنی
 که صور علمیه عبارت از همین صور و اشکال است که در خارج ظاهر اند چنانچه صور نیز
 از مقتضیات آن صور علمیه است نه عین آنها مثلاً هر تمیز علمی مقتضی شکل خاص
 شد از استواء و انحناء و استقامت و انحذاب و اینها از آثار آن صور علمیه اند چنانکه حرارت
 و برودت و یویوت و رطوبت و خفت و ثقل و لطافت و کثافت از احکام آثار
 ایشان است و چون هر شان متمیز فی العلم مشتمل است بر ثبوتات بے نهایت لاجرم
 در صور علمیه بحسب هر شان تمیزات بے نهایت پیدا شدند و هر تمیز مقتضی حکم و
 اثری علیحد گشت و در خارج بواسطه نسبت مجهول الکیفیه که ایشان را بذات
 پیدا شد چنان نمود که این تمایز در خارج است پس و انمود قوه باصره از قوه سامعه
 در خارج ممتاز شد و همچنین ذائقه از شامه الی غیر ذلک پس آن تعین متمیز که در مرتبه

علم است و آن را حقیقت ممکن و عین ثابتہ اوسے گویند از مرتبہ جمع است و این
آثار و احکام آنها کہ در خارج اند از اشکال و غیرہ از مرتبہ فرق چہ بواسطہ آن تمیز
محدث شدہ اند و منشا ظهور آنها همان فرق است آنچہ از مرتبہ جمع است از حقایق
الہی است و آنچہ از مرتبہ فرق است از حقایق کوئی ہر چند ہر دو مرتبہ مندرج در
ذات اند اما اندراج مرتبہ ثانی بواسطہ مرتبہ اولی است نہ بالذات پس اول در رنگ
قسم شے است و ثانی بمنزلہ قسم قسم شے چون سالک جمیع مراتب فرق را طے کردہ بمرتبہ
جمع برسد یعنی بمرتبہ عین ثابتہ خود پس تجلی ذاتی نسبت بوسے ہماں انکشاف عین ثابتہ
او باشد واللہ سبحانہ و تعالی اعلم۔

علامہ معرفت علم الیقین در ذات حق سبحانہ و تعالی عبارت از شہود آیات است
کہ دلالت مے کند بر ذات او جل شانہ چہ شہود و حضور ذات جز در نفس متجلی نہ مے شد
و آنچہ در بیرون خود شہود است ہمہ آثار و دلائل است کہ تعینات دلالت میکنند بر ذات
جل و علا پس تجلیات کہ در صور و الوار می باشند غیر صورت متجلی نہ داخل علم الیقین است
ہر صورتی کہ باشد و ہر نورے کہ ظاہر شود نور بازنگ و نور بے رنگ درین امر مساوی
است حضرت مخدومی مولوی عبدالرحمن الجامی قدس اللہ سرہ در شرح لمعات می
فرماید در بیان این بیت ۵

لے دوست ترا بہر مکان می جستم ۛ ہر دم خیرت ازین و آن می جستم
این بیت اشارت بمشاہدہ آفاقی است کہ مفید علم الیقین است و این شہود آفاقی
چون از مقصود خبر مے یابد و حضور آن نمی بخشد الا با آثار و علامات چنانکہ دود و
حوارت مفید حضور آتش نیستند الا بالاستدلال و آثار و علامات لاجرم از دایرہ علم
نمی بر آید و مفید عین الیقین نمیشود حضرت قطب الاقطاب ناصر الدین خواجہ
عبید اللہ قدس اللہ سرہ الغزینی فرمودند کہ سیر بر دو نوع است سیر مستطیل و سیر مستدیر

سیرتطیل بعد در بعد است و سیرتدیر قرب در قرب سیرتطیل مقصود از خارج
 وائیرہ خود طلبیدن است و سیرتدیر برگرد دل خود گشتن است و مقصود از خود جستن
 عین الیقین عبارت از شہود و عبادت است مرحق سبحانہ را بعد از تقارع حجاب یقین او داین
 شہود نزد این طائفہ علیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرار ہم معبر است با دراک بسط و این
 ادراک عامہ را حاصل است لیکن فرق آنست کہ خواص را وجود غیر حق سبحانہ مزہم
 آگاہی ایشان نسبت و در دیدہ شہود نشان جز حق سبحانہ مشہود نہ و عوام را بجلالت
 آنست و این ادراک منافی علم است و آنجا ہمہ حیرت است چنانکہ علم منافی این
 شہود است عین حجاب آن علم است۔

کَمَا ذَكَرَ الشَّيْخُ الْأَكْبَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
 فِي كِتَابِ التَّحْقِيقِ عِلْمُ الْيَقِينِ حِجَابٌ
 عَنِ الْيَقِينِ وَعَيْنُ الْيَقِينِ
 حِجَابٌ عِلْمُ الْيَقِينِ۔

چنانچہ شیخ اکبر رضی اللہ عنہ در کتاب
 حجت ذکر کردہ است۔ (کہ علم الیقین
 حجاب عین الیقین است و عین الیقین
 حجاب علم الیقین است۔

و در جائی دیگر می فرماید۔

عَلَامَةٌ مَنْ عَرَفَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ
 أَنْ يَطْلُعَ عَلَى سِرِّهِ فَذَا بِحِجَابٍ
 عِلْمًا بِهِ فَذَلِكَ الْكَامِلُ فِي الْمَعْرِفَةِ
 الَّتِي لَا مَعْرِفَةَ وَرَاءَهَا

علامت آنکس کہ معرفت کما حقہ حاصل آورد
 آنست کہ چون بسیر خود تطلّع (و رجوع) نماید
 هیچ علمے با نیاید پس این کس است کامل در
 معرفت کہ وراء آن معرفتی نیست۔

حق الیقین عبارت از شہود او است بل شانہ با و تعالیٰ و یافتن او سبحانہ عین خود و
 این در بقا باللہ صورت بندد کہ بعد از تحقق لفظاً حقیقی حق سبحانہ او را از نزد خود
 بوجود مویس و حقانی مشرف گرداند و از سکر بحال و بخودی صحو و افاقت بخشد آنجا علم و
 عین حجاب بیکد گر نباشند و عین شہود عالم است و در عین علم شاهد و این تعین کن

را عین حق می دانند درین مرتبه نه تعیین کوئی است چه اثری از ان نمانده است بلکه
حق است که نزد اکابر معبر وجود موهوب حقانی است گما مروا انکه ارباب تجلیا صوری
تعیینات و صور خود را حق می دانند آن تعیینات کوئی است که فنائے بان راه نیافته
و این فرق چون بر بعضی متوسطان راه مخفی شده است خیال کرده اند که در حق البقیین
نیز همین تعیینات کوئی را حق میدانند و این جهل منجر بطعن اکابر قدس سره گشته است
و گمان برده اند که این حق البقیین ما را در قدم اول که تجلی صوری است و تعبیر از ان
بکشف ملکوت می کنند حاصل می شود.

۱۳ معرفت، معرفت خداوندی عزوجل واجب است باتفاق صوفیه و اکثر متکلمین شکر الله
سعیهم لیکن اختلاف کرده اند در طریق که موصل است بسوئے معرفت صوفیه می فرمایند
که طریق معرفت ریاضت و تصفیه باطن است و متکلمین از اشاعره و معتزله می گویند
طریق این نظر و استدلال است و همانا که مزارع در میان این دو طائفه لفظی است
یعنی منبئی است بر تفسیر لفظ معرفت، صوفیه از معرفت دریافت بسیط و جدائی می خواهند
که مغایر صورت تصدیقی ایمانی است و متکلمین صورت تصدیقی ایمانی اراده می کنند
و شک نیست که طریق تحصیل معرفت بمعنی اول ریاضت و تصفیه باطن است و
طریق تحصیل صورت تصدیقی ایمانی نظر و استدلال است و آنکه گفته اند: **أَوَّلُ مَا يَحِبُّ**
عَلَى الْمَكَافَةِ مَعْرِفَةُ اللَّهِ تَعَالَى مراد از معرفت بمعنی ثانی است نه بمعنی اول هر چه حصول
معرفت بمعنی اول در حق البقیین است که نهایت کمال اهل الله است و ایضا فرق
در میان معرفتین بعبارة دیگر گویم معرفت صوفیه عبارت از علم حضوری است بحق
سبحانه که بعد از فناء و بقا صورت می بندد و تعبیر از ان بشناختن و یافتن میکنند
و معرفت متکلمین عبارت است از علم حصولی بحق سبحانه و تعالی که نتیجه نظر و استدلال
است، بیانش آنست که هر علم که از خارج حاصل شود عبارت از حصول

صورت معلوم است یا صورت حاصله او در مدرک عالم این علم را علم حصولی گویند و هر علمی که نه چنان باشد یعنی از خارج نیاید بلکه بذات عالم متعلق باشد آن علم را علم حضوری گویند و چون عارف بعد از فناء ذات و صفات خود به بقاء باللّه مشرف شده و اناء او از وجود کونی او تمام کننده شده و بر حقیقت اطلاق یافته لاجرم از علم حصولی به علم حضوری انتقال فرموده و از دانستن بیافتن رفته چه یافت در بیرون ذات یابنده نمی باشد معاذ اللّه ساده لوحی از اینجا حلول و اتحاد فهم نکند و با کاربردین سوئے ظن پیدا نیارد و یا خود در ورطه بد اعتقادی افتاده هلاک نشود باید دانست که طور و لایت و رائے طور عقل و فکر است و طریق آن کشف صحیح است نظر و استدلال را در آن موطن گنجایش نیست

پائے استدلالیاں چوبین بود پائے چوبین سخت بے تمکین بود
و آنچه حکماء و امام غزالی منع معرفت ذات حق سبحانه و تعالی کرده اند معرفت بمعنی صورت تصدیقی ایمانی است چنانچه ادله منع ایشان بآن مشعر است -
حَتَّى قَالُوا أَتِمْحَرِّفُهُ ذَاتِ اللَّهِ تَعَالَى رَمَّا بِالْبَدَاهَةِ أَوْ بِالنُّطْقِ وَ كُلٌّ مِنْهُمَا كَاطِلٌ -
چنانچه می گویند که معرفت ذات حق سبحانه یا بالبداهت نخواهد بود و یا بنظر و استدلال - و هر یک ازین دو شق باطل است -

و تمام این مبحث در کتب کلامیه مسطور است و ایضا از منع معرفت ذات کنه ذات خواسته اند نه معرفت بوجه چه معرفت ذات بوجه همه را حاصل است چنانکه ذات را بوصف خالقیت یا از قیته بدانند که اقالوا پوشیده نماند که فرق است در میان معرفت شیء بوجه و در میان معرفت وجه شیء و در مانحن فیه معرفت وجه ذات است نه ذات بوجه اگر کسی گوید که این در خلق و رزق مسلم است چه توان گفت که معلوم وصف خلق است

نہ ذات بوصف خلق اما در خالقیت راست نمی آید چه معنی خالقیت ذات را الخلق
 است پس ذات ہم باین صفت معلوم شد گویم کہ مراد از ذات یا مفہوم ذات است
 یا ماسدق، اگر مفہوم است آن عرض عام است پس معلوم ہمان وجہ است نہ ذات
 و اگر ماسدق است پس علم او مستلزم علم کمنہ ذات است چہ کمنہ شے عبارت از نفس
 ہمان شے است پس اگر بالفرض علم تعلق کمنہ بذات او تعلق علم کمنہ ذات او ہر آئینہ خواہد
 بود چہ ذات متجزی و متبعض نیست تا بعض او دانستہ شود و بعض دیگر مجہول ماند بسبب
 حقیقی است بر تقدیر فرض تعلق علم باو لازم می آید علم بکمنہ او بخلاف در مخلوقات کہ
 علم بوجہ آنها مستلزم علم کمنہ نیست بلکہ چیزے از حقیقت اینہا در ضمن آن وجہ معلوم
 میگردد و کمنہ عبارت از تمام حقیقت است مثلاً دانستن انسان را بوجہ شے کہ دلالت
 کند بر حرکت ارادی او چیزے از حقیقت انسان معلوم میگردد نہ کمنہ او کہ عبارت از
 تمام حقیقت او است و همچنین ضحاک مثلاً کہ منشائے او تعجب است دلالت میکند
 بر ادراک امور غریبہ و ازان نیز جزوے از حقیقت انسان معلوم میگردد و بالجملہ ہر جا
 حقیقت قابل تبعض و تجزی باشد علم شے بوجہ مستلزم علم بکمنہ نمی شود و ہر جا بسبب
 حقیقی باشد کہ ہیچ وجہ قبول تبعض نکند اگر علم بوجہ متعلق شود ای علم کان کمنہ آن معلوم
 شود کما فی الواجب تعلق معرفت کمنہ ذات محال است کما تر پس معرفت ذات محل
 و علا بمعنی مذکور مطلقاً ممنوع باشد خواہ معرفت بکمنہ باشد خواہ بوجہ چہ حقیقت علم
 مقتضی باحاطہ معلوم است و تمیز او از ما عدائے او و ذات غرضانہ محاطہ محال پس نمی شود
 وَلَا یَحِيطُونَ بہِ عَلَمًا زیرا کہ احاطہ و تمیز مقتضی تحدید است و آن در شان باری
 تعالی ممنوع پس علم باو تعلق نگیرد و او تعالی معلوم احدی نگردد غایۃ ما فی الباب
 چون وجہ او را مبدانند خیال می کنند کہ ذات را بآن وجہ می دانند و فرق
 دقیق را نمی توانند دریافت بلکہ گویم کہ صفات او غرضانہ در رنگ ذات او

غیر معلوم اند بیچ وجه در احاطه علم نمی آید معلوم هیچ مخلوق نمیگرداند مثلاً صفت علم او تعالی
نه در رنگ معلوم مخلوقات است چه صفت علم را که در مخلوقات است در انکشاف
معلوم هیچ مدخل نیست الا آنکه حق سبحانه بطریق جبری عادت عقیب خلق آن صفت
انکشاف در موصوف او خلق می کند اگر بنا شیر آن در انکشاف و لو فی الجملة نیز قابل
شویم چنانکه بعضی متکلمین گفته اند و آن تا بشود در خلق کرده اند او را در موثریت
هیچ مدخل نیست الا آنکه این اسم بر طے اطلاق میکنند و صفت علم در خالق تعالی شان
نه چنین است بلکه هیچ مناسبت ندارد بآن الا اشتراک اسمی و اطلاق رسمی و همچنین
قدرت و ارادت در آنحضرت غرضانه مبدء صدور افعال است و منشأ وجود مخلوقات
و قدرت و ارادت در مخلوقات نه اینچنین است بلکه حق سبحانه و تعالی بعد از تعلق
قدرت و ارادت ایشان بشئ آن شئ را بطریق جبری عادت خلق میکند و قدرت
ایشان را در وجود آن شئ هیچ مدخل نیست الا آنکه عقیب تعلق این صفات بآن
شئ آن شئ را خلق میکند و علی هذا القیاس سائر الصفات و هر معلوم که مناسبت بعلم
نداشت باشد در قید علم او نیاید و معلوم او نشود۔

لَا يَدْرَأُكَ الشَّيْءُ بِمَا يُضَادُّهُ
وَلَيْحَا بِيْرُهُ
علم شئ بواسطه ضد خود و متضای خود
حاصل نمی توان کرد۔

فصلیه مقررہ ارباب معقول است پس صفات او نیز بیچ وجه معلوم نگردد و همچنین که
ذات او تعالی بیچون و بیچگونه است صفات او تعالی نیز بیچون و بیچگونه اند چون
را به بیچون راه نیست اینجا اشکال است قوی و آن آنست که چون ذات و
صفات حق سبحانه متمنع المعلوماتیه باشند پس معرفت ایشان محال خواهد بود پس
وجوب معرفت را معنی چه باشد گوئیم که معرفت در ذات و صفات عبارت از
سلب نقایض است از ذات نه دانستن آن معرفت در ذات مثلاً عبارت

از لیس جسم و لا جوہر و لا عرض است و معرفت در صفات مثلاً عبارت از
عدم جہل است یا عدم عجز یا عدم کوری یا عدم گری غایتہ ما فی الباب ازین سلوب
و جوب ذات و صفات عز سلطانہ مفہوم می گردد و بیش ازین پے نبرده اند کہ بہت
اگر کسی گوید کہ شک نیست کہ بر ذات حکم کرده میشود۔ یا نہ عالم و قادر و غیرہما
و این حکم مستلزم تصور ذات است چہ حکم ایجابی باشد یا سلبی بے تصور موضوع
صورت نمے بندد گوئیم آری درین قضیہ تصور موضوع متحقق است اما آن متصور ذات
نیست ذات عز شانہ از ان منزہ و برتر است لیکن چون این متصور تنزیہی است
گویا منتزاع از ذات است ذات مناسب تر است از متصورات غیر تنزیہی تصور
او تصور ذات اعتبار کردہ اند۔

بِنَاءٌ عَلَى الصَّوَرِ لِقَصْدٍ
الْقُوَّةِ الْبَشَرِيَّةِ عَنْ إِدْرَاكِ
الذَّاتِ تَعَالَى شَأْنُهُ مَعَ
اِحْتِيَاجِهِمْ إِلَى مَعْرِفَةِ
الْأَحْكَامِ الْمُمَيَّزَةِ عَنْ غَيْرِهَا

د این اعتبار کردن (یعنی است بر ضرورت
روادانکہ) قوہ بشریہ از ادراکات تعالیٰ شانہ
قاصر است تا لانکہ احتیاج بشریہ بہ احکامی کہ
ممیز ذات اند از غیر او ثابت است (و معرفت
احکام ممیزہ بدون تصور ذات ممکن نہ)

و بعضی از محققین متکلمین گفتہ اند کہ معرفت عبارت از تمیز است میان محدث و قدیم و ہمیں معنی
تواند بود کہ حضرت امام المسلمین ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودہ اند کہ سبحانک یا عبد
ناک حق عبادتک و لکن عرفناک حق معرفتک سبحان من لم یجعل للمخلوق الیہ سبیلاً الا بالعجز
عن معرفتہ و اما معرفتہ کہ خاصہ اہل اللہ است تحقیق آن باندارہ ائینہ استعداد طالب است
ع بقدر ائینہ حسن تو می نماید روئے، و ضیق و وسعت آن ائینہ بقدر ضیق و وسعت
رب او است و رب ہر شے وجہ خاص آن شے است و قیوم آن در ما و رائے وجہ خاص
خود معرفت نمے باشد و یافت در بیرون حقیقت خود صورت نمے بندد

ذره گز بس نیک و بس بد بود : گرچه عمری تگ زند در خود بود
 و حضرت خواجہ خواجہ نقشبند قدس اللہ سرہ الا قدس بانی معنی اشارت فرمودہ
 اند کہ اہل اللہ بعد از فنا اولیقا ہر چہ می بینند در خود می بینند و ہر چہ می شناسند در
 خود می شناسند و حیرت ایشان در وجود خود است وَ قَدْ اَلْفُسُکُمْ اَقْلًا تَبْصِرًا وَ قَدْ
 و این معرفت نفس حیرت است ذوالنون مصری قدس اللہ تعالی سرہ می فرماید
 الْمَحْرِقَةُ فِي ذَاتِ اللَّهِ حَيْرَةٌ معرفت در ذات خداوندی حیرت است.
 بزرگے دیگرے فرماید اعرفہم باللہ اشارت ہم تعبیرانیہ ہر چند اکثر مشائخ قدس اللہ سرہ ہم
 در معرفت ذات باین تصریح کردہ اند اما نزد این بیجا صل معرفت صفات نیز عبارات
 از حیرت است در صفات کما مر۔

۱۲۱ معرفت وجود واجب تعالی نزد جمہور متکلمین زاید است بر ذات او عز شائ
 و عین ذات است نزد حکماء و شیخ ابوالحسن اشعری و بعضے از صوفیہ و حق نزد این فقیر
 آنست کہ واجب بذات خود موجود است نہ بوجود بخلاف سائر موجودات کہ بوجود
 موجود اند و وجود کہ بر ذات محمول است از منتزعات عقل است یعنی عقل از ذات
 وجود وصف موجود را انتزاع نمودہ بر ذات محمول می سازد و اگر اہل متکلمین از وجود
 زاید ہمس وجود منتزع است پس سخن ایشان درست است و مخالف را دران مجال
 از کار و نزاع نیست و اگر وجودے می خواہند کہ واجب تعالی بآن وجود موجود است
 چنانچہ ظاہر از عبارات ایشان است پس محل خدشہ و تردید است و اگر حکماء و شیخ
 ابوالحسن اشعری و بعضے صوفیہ نیز واجب تعالی را بذات خود موجود می گفتند بے آنکہ
 بوجود قائل شوند و آنرا عین ذات اثبات کنند و بدلائل محتاج گردند و بمقتدا لاطال
 از تکاب نمایند اقرب و اصوب بود و ازین صوفیہ عجب است کہ با وجود آنکہ در
 ذات عز شائ نہ جمیع نسب و اعتبارات را اسقاطے نمایند و در مراتب تنزلات

مندرج سے سازندہ الّا وجود را کہ در مرتبہ ذات اثبات سے کنند و ازین غیر از تناقض
 ہیچ نیست گفتہ نشود کہ ایشان وجود را عین ذات سے گویند و از نسب و اعتبارات
 نمی شمرد زیرا کہ گویم بحیثیت باعتبار خارج است نہ ذہن و جمیع صفات نزد ایشان
 ازین قبیل اند کہ در تعقل مغایر اند بذات و در خارج عین ذات اند زیرا کہ غیر از
 بکذات احدیہ نزد ایشان ہیچ چیز موجود نیست پس لازم آید کہ جمیع اعتبارات را
 در مرتبہ ذات اثبات کنند و این باطل است و ایشان نیز بخلاف آن معترف اند
 کما مر اگر گویند کہ مراد از ذات وحدت است کہ تعین اول است و تعین را در آن مرتبہ
 زاید بر متعین اعتبار نکرده اند در آن مرتبہ وجود را اثبات می کنند بخلاف سائر نسب
 و اعتبارات چه اعتبار ایشان در مرتبہ وحدت ہے است کہ یک پایه از ان فرو تراست
 گویم برین تقدیر سخن ایشان متکلمین در برابر نمی افتد چه متکلمین از ذات ذات بحث
 خواسته اند کہ فوق جمیع تعینات است و وجود را بران ذات زاید می دانند و فرق
 مذکور فائده نمی کند در دفع زیادتی زاید زاید در مرتبہ اولی باشد یا در مرتبہ ثانیہ الّا الکلام
 رکن الدین شیخ علاؤالدولہ سمنانی میفرماید کہ۔

فَوْقَ عَالَمِ الْوُجُودِ عَالَمُ
 الْمَلِكِ الْوُدُودِ -
 بالا تر از عالم وجود عالم سلطان
 صاحب حب است۔

این عبارت تفسیر صحیح است بآنکہ وجود غیر ذات است بالجمله اگر واجب تعالی را بذات
 خود موجود گویند و ہیچ وجود قائل نشوند اولی و النسب است و اگر بوجود قائل شوند
 پس البتہ بمغایرة می باید گفت و زیادتی آن بر ذات عز سلطانہ قایل باید شد پس
 برین تقدیر سخن متکلمین درست و بصواب نزد بکثیر است از سخن مخالفان ہذا اما بابت
 وجود واجب تعالی و نظریت آن پس جمہور متکلمین بنظر تری آن قائل اند و امام غزالی
 و امام رازی بہ بابت آن مجازم و بعضی از متاخرین در جمیع قولین گفتہ اند کہ بدیہی است

بر نسبت بر بعضی و نظری نسبت بر بعضی آخر و حق نزد این فقیر آن است که بدیهی است
مطلقاً و خالصاً او بر بعضی منافی بداهت اولیست چه بداهت مستلزم علم نیست بلکه بسیاری
از عقلاء و بعضی بدیهیات حلیہ انکار کرده اند و دلائل که در اثبات وجود واجب تعالی آورد
اند همه از قبیل تنبیہات بر بدیهی است همچنانکہ در ادراک محسوسات سلامتی محسوس از
آفات ظاہرہ شرط است و عدم ادراک آن بسبب وجود آن آفات منافی بداهت
محسوسات نیست و در ادراک امور معقولہ سلامتی مدرکہ از آفات محسوسہ و امراض خفیه
نیز شرط است و عدم ادراک آن بواسطہ آفات منافی بداهت آن نباشد طائیفہ
کہ بداهت آن یقین کردہ اند حق سبحانہ از حال ایشان خبر می دهد قَالَتْ رُسُلُهُمْ
اِنَّا لِلّٰهِ شَاكِرٌ و چون این معنی بر بعضی قاصر نہمان لایح نبود و عقوبت آن باین تنبیہ
فرمود کہ قَابِلُ السَّمَوٰتِ وَالْاَرْضِ

عالم معرفت الی حق بوجہ صفات قائل شدہ اند و وجود ایشان را زاید بر وجود
ذات میدانند حق سبحانہ را عالم بعلم گویند و قادر بقدرت می دانند و علی بذالقیاس
و معتزلہ و شیعہ و حکماء نفی صفات قائل اند و گویند ہر چیزے کہ بر صفات مترتب
میشود بر نفس ذات مترتب است مثلاً انکشاف در مخلوقات بر صفت علم مترتب
است و در واجب تعالی این انکشاف را بر ذات عز سلطانہ مترتب می گویند پس
ذات باین اعتبار حقیقت علم است و همچنین است قدرت و سایر صفات و بعضی از
متاخرین صوفیہ کہ بوحدة وجود قائل اند در نفی صفات بمعزلہ و حکما موافقند اگر کسی گوید
کہ صوفیہ مذکورہ صفات را بحسب مفهوم و تعقل غیر ذات می گویند و بحسب تحقق یعنی وجود
خارج عین ذات پس مذہب ایشان واسطہ باشد میان مذہب حکما و متکلمین چه
حکما و مطلقاً عین میگویند و متکلمین غیر و ایشان عین بحسب خارج و غیر بحسب مفهوم میگویند
جواب گویم اولاً ستم کہ حکما بحسب تعقل و مفهوم نیز عین ذات میگویند بلکه نزاع در وجود

خارجی است نه در وجود ذہنی صاحب موافقت باین تصریح نموده است متکلمین صفات را در خارج موجود می دانند بوجود زائد بر ذات و حکماء و معتزله که در خارج عین می اندازند و صوفیہ مذکورہ نیز قطعاً بحکماء و معتزله درین مسئلہ متفق اند لیکن ایشان درین مسئلہ بفرق مذکور خود را از حکماء و معتزله می برآرند و از نفی صفات انکار می کنند۔

وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يُجَدُّ لَهُمْ نَفْعًا. قَالَ شَيْخُهُمْ وَرِئِيسُهُمْ قَوْمٌ ذَهَبُوا إِلَى نَفْيِ الصِّفَاتِ وَذَوْقُ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ يَشْعَدُ بِخِلَافِهِ وَقَوْمٌ أَثْبَتُوا هَا وَحَكَمُوا بِمُغَايَرَتِهَا لِلذَّاتِ حَقِّ الْمُغَايَرَةِ وَذَلِكَ كُفْرٌ مُحَضَّرٌ وَشِرْكٌ بِحَقِّهِ۔

و ترا معلوم است که بتحقیق فرق مذکور ایشان را هیچ نفع نمی رساند شیخ این طائفه و رئیس ایشان می گوید (که) قومی بسوی نفی صفات رفته اند (مگر) ذوق انبیاء و اولیاء بر خلاف ایشان گواہی می دهد۔

و قومی دیگر اثبات صفات سے نمایند (۱) حکم بمغایره بودن صفات مرذات را چنانچه حق مغایرت است می نمایند و این کفر محض است و شرک خالص۔

وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَيْضًا مَنْ صَارَ إِلَى اثْبَاتِ الذَّاتِ وَلَمْ يُثَبِّتِ الصِّفَاتِ كَانَ جَاهِلًا مُبْتَدِعًا وَمَنْ صَارَ إِلَى اثْبَاتِ صِفَاتٍ مُغَايَرَةٍ لِلذَّاتِ حَقِّ الْمُغَايَرَةِ فَهُوَ شَوِيُّ كَافِرٌ وَمَعَ كُفْرِهِ جَاهِلٌ۔

و نیز بعض دیگر از ایشان می گویند که کسی که اثبات ذات بدون صفا کند جاهل و مبتدع است و آنکه اثبات صفات مغایره ذات چنانچه حق مغایرت است نماید پس این کس شوی کافر است و باوجود کفر خود جاهل است۔

این کلام مثبت واسطه است میان نفی مطلقاً و اثبات مطلقاً از نافی مطلق حکیم را میخواند و از مثبت مطلق متکلم را اراده می کند و تو دانستی که واسطه نیست بلکه ایشان داخل نفیات اند

عجب است از جرات ہاء ایشان کہ بر مجرد کشف خود اعتقاد نموده اعتقادے را کہ مجموع علیہ
اہل سنت و جماعت است تخطیہ مے نمایند و اہل ان اعتقاد را کافر و ثنوی میگویند اگرچہ
کفر و ثنویہ حقیقی ارادہ نہ کردہ باشند اما این لفظ در اعتقاد درست اطلاق کردن بسی مستنکر
و مستقیم است چندان در کشف غلط مے کنند نمیدانند شاید این کشف نیز از ان قبیل
باشد و اعتقاد صحیح را معارض نشود و آئین حقیر را درین مسئلہ مقالہ مفردہ است و آن
آنست کہ ذات حق سبحانہ کافی است در جمیع امورے کہ بر صفات مترتب مے شوند
نہ بآن معنی کہ ارباب محقول گفتہ اند کہ انکشاف مثلاً کہ بر صفت علم مترتب آنست
بر ذات مترتب مے شود بلکہ باین معنی کہ ذات عز سلطانہ بر نہی تمام و مستقل است
کہ کار مہم میکند یعنی کار یکہ بعلم و دانش باید کرد ذات او عز سلطانہ بے صفت علم آن
کار میکند و همچنین چیزے کہ بتاثر قدرت ظاہر شود بے این صفت ذات در ظہور آن چیز
کافی است مثلاً کہ قریب بفہم است گویم سنگے کہ بطبیعت خود از بالا بیایاں مے
آید ذات او کار علم و قدرت و ارادت مے کند بے آنکہ در صفت علم قدرت و ارادت
باشد یعنی علم مقتضی آنست کہ سنگ بسبب ثقل متوجہ پایاں شود و میل بالا نکند و ارادت
تابع علم است، ارادت تقاضا مے کند کہ جانب پایاں را ترجیح دہد و حرکت مقتضائے
قدرت است، پس طبیعت حجر کار این ہر صفت مے کند بے اعتبار این صفات پس
در واجب تعالی و للہ المثل الاعلی ذات او همچنین کار ہر صفت مے کند و در ترتیب
این امور بر صفات احتیاج ندارد اما انکشاف و تاثر و تخصیص مثلاً بر صفت علم و قدرت
و ارادت مترتب است و اناست بعلم نہ بذات مؤثر است بقدرت مخصص است
بارادت اگرچہ ہرچہ باین صفات مے باید کرد ذات جل شانہ در ان کافی است اما
این معانی بر صفات مترتب اند ذات را بے وجود این معانی عالم و قادر و مرید نے
توان گفت مثلاً در ہمان سنگ اگر صفت علم و قدرت و ارادت ایجاد کنند آن سنگ را

عظیم و قدیر و مرید میتوان گفت اما بے وجود این معانی زاید برین صفات متصف نمیکرد
 اگر چه کار این صفت می کند و شک نیست که وجود این معانی در رے موجب کمال
 وے اند پس در واجب تعالی هر چند ذات عز سلطانہ کافی است در جمیع اشیاء که
 بر صفات مترتب اند لیکن صفات در نفس ثبوت این معانی کاملہ در کارند و ذات
 عز شأنہ بوجود این معانی بصفات کمال متصف میگردد و گفته نشود که برین تقدیر
 استکمال ذات اول بصفات که مغایر ذات اند لازم می آید و این مستلزم نقص ذات
 است و استکمال اول بخیر و آن محال است گوئیم که محال استفادہ اوست صفت کمال
 را از غیر خود نه انصاف او بذات خود بصفات کمال اگر چه آن صفت غیر باشد و
 لازم از مذہب متکلمین شق ثانی است نه اول کما حقق السید السدقی شرح اللمعات
 ۱۶۷ محرفیت اول تعالی بذات و صفات خود لیکن است ذات و صفات او مخالف اند
 مر ذات و صفات مخلوقات را و هیچ وجه مناسبت ندارند پس اسبحانہ منزہ باشد از
 مثل یعنی از مماثل موافق و از ندر یعنی مماثل مخالف و در معبودیت و صانعیت و اجبیت
 او را تعالی شأنہ شریک نیست و بعضی از صوفیہ کہ بوحدیت وجود قائل اند در موجودیت
 نیز نفی شریک می کنند و موجود غیر او تعالی را نمی دانند و مستشهد ایشان کشف است
 و پوشیدہ نیست کہ ازین قول ہدم بسیارے از اصول دین لازم می آید و تطبیق بعضی
 از اصول تکلفات کردہ اند اما در تمامیت آنها سخن است و بعضی دیگر از اصول دین
 اصلاً قابل تطبیق نیستند همچو بحث نفی صفات واجبہ حل و علا۔

عکاء محرفیت و اسبحانہ در جہت نیست مکانی و زمانی نیست قولہ تعالی
 اَلَمْ يَخْلُقْ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰی اگر چه بظاہر موہم ثبوت جہت و مکان است اما فی الحقیقہ
 نفی جہت و مکان میکنند زیرا کہ اثبات جہت و مکان فیما لیس بجہت و لا مکان میکنند
 و این کنایہ است از بی جہتی و بی مکانی فتا مل و جسمانی نیست جوہر و عرض نیست

قابل هیچ اشارت نیست حرکت و انتقال برے درست نیست قیام حوادث بذات
قدیم اول تعالیٰ جائز نیست هیچ عرض از اعراض محسوسه و محقوله متصف نیست اتمل عالم
نیست خارج عالم نیست متصل عالم نیست منفصل عالم نیست معیت اول عالم معیت علمی است
ذاتی و احاطه او عالم را بعلم است نه بذات و در هیچ چیز حلول نه کند و هیچ چیز متحد
نشود اگر کسی سوال کند که بعضی از صوفیہ کہ با حاطہ و معیت ذاتی قائل اند مراد ایشان
چصیت گویم ایشان از ذات تعین اول کہ وحدت است ارادہ کردہ اند زیرا کہ تعین
را در ان مرتبہ زاید بر ذات عرض سلطانہ اعتبار نمیکند لهذا ظہور این مرتبہ را تجلی
ذاتی میگویند و ہمین تعین را در جمیع اشیاء ساری میدانند و ہمیں سریان او را حاطہ
و معیت ذاتی میگویند و متکلمین شکر اللہ سعیم کہ از ذات بحت می خواہند کہ فوق
ہمہ تعینات است و ہر تعینے کہ باشد زاید بر ان ذات عز شانہ می دانند و ملک
نیست کہ آن ذات را با عالم هیچ نسبت نیست چہ احاطہ و چہ معیت و چہ اتصال و چہ
انفصال پس چنانچہ ذات اول تعالیٰ شانہ هیچ وجہ در عالم نمی آید و مجہول مطلق است
نسبت او با عالم نیز مجہول مطلق است متصل و منفصل و محیط و ساری او را گفتن از جہل
است متکلم و غیرہ درین حکم متفق اند اما نظر متکلم کہ مکمل بنور اتباع مصطفوی است
علیہ من الصلوٰۃ التہا و من التحیات اکملہا و حق اقتادہ است از نظر صوفی کہ با حاطہ
ذاتی قابل است و منشأ ادراک ایشان کشف است ہر کدام با اندازہ ادراک خود
حکم کردہ اند و ہمچنین است جمیع اختلافاتے کہ در میان متکلمین و بعضی از متاخرین
صوفیہ واقع شدہ است حق بجانب متکلمین است و نظر صوفیہ کوہی کردہ است و
حقیقت سخن متکلمین را در نیافتہ۔

عناصرت۔ حق سبحانہ و تعالیٰ عالم است بعلم زاید بر ذات جمیع معلومات
واجب باشد آن معلوم یا ممکن و علم صفتی است حقیقی ذات تعلق بمعلوم ہمچنانکہ

کیفیت آن صفت در واجب تعالی معلوم نیست کما تعلق او بمعلومات نیز معلوم نیست
اینقدر در ادراک می آید که آن تعلق سبب انکشاف معلوم است و بسیاری از مردم
چون برین حقیقت مطلع نه شدند و غائب را بر شاہد قیاس کردند و اضطراب و بیست
ماندند۔

۱۰ معرفت قدرت و ارادت صفات زائد بر ذات تعالی شانہ قدرت
عبارت از صحت ایجاد عالم است و صحت ترک آن ایجاد پس هیچ کدام از ایجاد و
ترک لازم ذات او تعالی نیستند ہم برین متفق جمیع اہل ملل اند اما فلاسفہ می گویند کہ
ایجاد او عالم را برین نظر می کہ واقع است از لوازم ذات او است سبحانہ و تعالی
پس انکار کرده اند قدرت را بمعنی مذکور و گمان می کنند کہ قدرت بمعنی مذکور نقص
است و اثبات ایجاد کرده اند بزعم آنکہ ایجاد کمال است و قدرت را بمعنی
ان شاء فعل و ان شاء لم یفعل قائل اند و درین معنی با اہل اسلام متفق اند لیکن
مقدم شرطیہ اولی را واجب الصدق می دانند و مقدم شرطیہ ثانی را ممتنع الصدق
میگویند و ہر دو شرطیہ را در حق واجب تعالی صادق میگویند و ایضاً فلاسفہ ارادت
را زائد بر علم نمی دانند میگویند کہ ارادت نفس علم بوجہ نظام اکمل است و آن را
عنایت می نامند و بعضی از متاخرین صوفیہ در معنی قدرت بفلاسفہ موافق اند
و مقدم شرطیہ ثانی را ممتنع الصدق میگویند و مذہب خود را از مذہب فلسفہ بآن
جدا می سازند کہ فلاسفہ ارادت قائل نیستند و آن را نفس علم می دانند و ایشان
با وجود قدرت بمعنی مذکور اثبات ارادت زائد بر علم می کنند و حق سبحانہ را مرید می گویند
نہ موجب بخلاف حکماء کہ بہ ایجاد قائل اند و نفسی ارادت میکنند و این حقیر را درین
جاستہ است و آن آنست کہ ارادت تخصیص احد المقدورین است بوجود یا بعدم
ہر گاہ جزو ثانی ممتنع الصدق است و جز اول واجب الصدق پس اثبات ارادت

برائے چہ باشد زیرا کہ تخصیص و ترجیح کہ حاصل ارادت است در متساوین مے باشد
 مخیرت لالتساوی لا ترجیح فلا ارادة لهذا چون حکما از تساوی طرفین انکار نمودند اثبات
 ارادت نکردند و ارادت را بے ما حاصل خیال کردند درین سخن حکماء بحق اند پس صوفیہ
 مذکور کہ با وجود عدم تساوی وجود و عدم عالم اثبات ارادت کرده اند و از حکما باین اثبات
 جدا گشته و باین قدر حق را سبحانہ مرید و مختار میگوبند حاصل کلام ایشان در فرق
 ظاہر نیست مذہب ایشان بعینہ مذہب حکما است در نفی اختیار واجب تعالی و
 اثبات ارادہ کردن تقول محض است و تفوہ صرف واللہ بحق الحق و ہو بیدی السبیل
 اگر کسی گوید کہ صوفیہ مذکورہ وجود عالم را لازم ذات حق سبحانہ نمیدانند و صدور عالم
 را از واجب تعالی با ارادت می گویند گوئیم کہ ہر گاہ مقدم شرطیہ ثانی بمعنی عدم ارادت
 وجود عالم ممتنع باشد و ارادت وجود عالم واجب شد ارادت را کہ مرجع احد المتساویین
 است در وجود عالم ہیچ مدخلے نشد الا اطلاق اسم ارادت بر آن و حکما نیز باین قدر اراد
 قائل اند پس اثبات این تتم ارادت در دفع ایجاب فائدہ نئے کند و لازم مے آید از
 عدم تساوی وجود و عدم ایجاب حق سبحانہ و تعالی کما مر۔

غۃ معرفت شیونات الہی فرع اند مر ذات راجل شانہ و صفات او تعالی متفرع
 بر شیونات اند و اسماء کا الخالق و الزاوق متفرع بر صفات افعال متفرع بر اسماء و سایر
 موجودات نتائج افعال و متفرع بر آنها است واللہ سبحانہ و تعالی اعلم پس معلوم شد کہ
 شیون دیگر است و صفات دیگر و اولی عین ذات اند در خارج و ثانیہ زائد بر ذات
 اند در خارج و من لم یطلع علی ہذا الفرق زعم ان الشیون ہی الصفات فحکم لعینہ الصفات
 مع الذات کما ان الشیون ہی عینہ فی الخارج فلزم علیہ نفی الصفات و انکار ما علیہ
 اجماع اہل الحق من زیادۃ وجود الصفات علی الذات فی الخارج۔ واللہ بحق الحق و
 ہو بیدی السبیل۔

عالم معرفت لیس کمثلہ شئی و هو السميع البصير حق سبحانہ و تعالیٰ نفی
مما شئت کرد از خود بابلغ وجودہ زیرا کہ نفی کردہ مثل مثل خود را و مقصود نفی مثل خود بود یعنی
ہر گاہ مثل اورا مثل نباشد پس اورا بطریق اولیٰ مثل نخواہد بود پس اصل مثل منتفی شد بطریق
کنایہ کہ آن ابلغ است از صریح کما قررہ علماء البیان۔

أَوَّلُ حَقِيقَتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ
الْبَصِيرُ كُنْيًا لِلْمَاثِلَةِ الْقِفَاتِيَّةِ
كَمَا أَنَّ الْأَوَّلَ نَفَى لِلْمَاثِلَةِ
الَّتِي آتِيَتْ۔

بعد قول خود "لیس کمثلہ شئی" ہوا سمیع
البصیر را متصل گردانید برائے نفی مماثلۃ
صفایتہ چنانچہ قول اول نفی مماثلۃ ذاتیہ
است۔

بیانش آن است کہ حق سبحانہ سمیع و بصیر است و غیر اورا سمع و بصیریت و همچنین رُصفاً از حیوۃ و علم و قدرت
واردت و کلام پس در مخلوقات صورۃ صفات است نہ حقیقت آن پہ علم مثلاً صفت است
کہ بسبب آن انکشاف حاصل می شود و قدرت ہم صفت است کہ بآن صفت افعال
آثار صدور می یابد و در مخلوق این صفات نیست بلکہ حق سبحانہ و تعالیٰ بکمال قدرت خود
انکشاف درینہا خلق میکند بے آنکہ مبدأ انکشاف کہ آن صفت علم است در ایشان باشد
و همچنین افعال در ایشان خلق می کند بے آنکہ قدرت درینہا ثابت شود و سماع و رویت
ہم برین قیاس است یعنی خلق سماع و رویت بے آنکہ صفت سماع و باصرہ
داشته باشند و آثار حیات ظاہری شوند از حس و حرکت ارادی بے آنکہ حیات داشته
باشند و کلام خلق میکند بے آنکہ قوۃ قلم پیدا می کند غایبہ مافی الباب بواسطہ تحقق آثار
صفات کہ بخلق حق سبحانہ و تعالیٰ درینہا پیدا شدہ است اطلاق صفات بر اینہا کردہ
می شود بے آنکہ حقیقت صفات در ایشان متحقق شود پس ایشان نیستند مگر جہادے
چند بے حس و حرکت اِنَّكَ مَبِيتٌ وَاِنَّهُمْ مَبِيتُونَ مصدق این سخن است، این
مبحث بمثلے مبتین شود گوئیم کہ شعبہ بازے صورتے از چوب یا از کاغذے سازد۔

خود در پرده نشسته اورا در حرکت می آرد و حرکات غریبه از او صادر می نماید مردم
 سعادہ لوح سے دانند کہ این صورت بقدرتہ و اختیار خود حرکت می کند پس صدور حرکت
 از وظاہر موصوفہ تحقق قدرت و ارادت می شود فی الحقیقتہ لا قدرۃ لہ ولا ارادۃ و یحین
 متوہم می شود کہ حیات ہم دارد بواسطہ حصول آثار آن نیز متوہم میشود کہ علم ہم دارد و لا
 الارادۃ تابعۃ للعالم اگر بالفرض کلام ہم در وی ایجاد کند گویند کلام ہم دارد و در برگ
 گو سالہ سامری کہ آواز کردہ بود بے آنکہ صفت کلام داشتہ باشد و جماعت کہ بصیر ایشان
 از غشادہ و دہینی چاک شدہ است می بیند کہ این صورت جماد محض است ، هیچ
 از این صفات ندارد و صلحی است کہ این حرکات و آثار را در وی ایجاد می کند با وجود
 این افعال و حرکات را با و منسوب می دارند نہ بصانع میگویند صورت متحرک است نمیگویند
 کہ صانع متحرک است بلکہ میگویند کہ خالق حرکت است پس من لم یلذذ و من لم یشألم
 گنجائش ندارد چنانکہ بعضی صوفیہ گفتہ ولذت و الم را با و سبحانہ نسبت کردہ اند عا شا و کلا
 او تعالی خالق لذت و الم است نہ ملذذ و متألّم پس چون حقیقتہ صفات ازینہا منتفی شد
 حقیقت ذات ہم ازینہا منتفی شد چنانکہ آنست کہ قائم بنفسہ باشد و صفات قائم با و مبد
 آثار این صفات باشد و از تحقیق بالا معلوم شد کہ خالق آثار این صفات بے توسط صفات
 و ذات اوست تعالی شانہ پس ذات نیست الا محل ایجاد این آثار پس حقیقتہ ذات ہم
 ازینہا منتفی باشد اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِهٖ اِثَارَتِ بَیْنِ مَعْنٰی اِست یعنی
 آدم را بر صورت ذات و صفات خود آفرید پس ثابت شد کہ نہ ذات اورا مثل است
 نہ صفات اورا ۔

پس قول حق عزوجل "وہو السميع البصير"
 تمیز است برائے تنزیہ و مکمل است
 مرفعی مماثلہ را ۔ نہ این کہ منافی

فَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ السَّمِيعُ
 الْبَصِيرُ مُمْتَمٌ لِلتَّنْزِيهِ وَ
 مَكْمَلٌ لِّنَفْيِ الْمَآثِلَةِ لَا أَنَّ

مُتَنَافٍ لِلتَّنْزِيهِ وَ مُثَبِّتٍ
لِلتَّشْبِيهِ بِمَعْنَى أَنَّ السَّمْعَ وَ
الْبَصَرَ الْكَائِنَيْنِ لِلْمَخْلُوقَاتِ سَمْعٌ
وَبَصَرٌ لَهُ بَلَى الْمَخْضَى أَنْ لَا
سَمْعَ وَلَا بَصَرَ لَهُمْ وَإِنَّمَا
بِمَا عَهِدَهُمْ وَرَوَّيْتُهُمْ بِمَجَرِّ
خَلْقِهِ سُبْحَانَهُ بَلَا تَوْسِيطٍ
صِفَةِ السَّمْعِ وَالْبَصَرِ لَهُمْ وَإِنَّمَا
أَوْرَدَ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ مَعَ أَنَّ
جَمِيعَ الصِّفَاتِ كَذَلِكَ لِأَنَّ
تَعْيِينَهُمَا مَعَ ظُهُورِهَا وَتَوَاتُؤِهَا
صَرِيحًا لِنُفْيِ الصِّفَاتِ الْبَاقِيَةِ
كَأَنَّهَا يَخْفَى.

تشریح یہ است و نہ آنکہ مثبت تشبیہ بان
معنی است کہ ہمان سماع و بصر کہ مخلوق را
است سماع و بصر خداوندی است بل شائد
بلکہ معنی اش آنکہ برائے مخلوقات نہ سماع است
و نہ بصر و بجز این نیست کہ سماع و رویت
ایشان بجز و خلق خداوندی است سبحانہ بدو
توسط صفتہ سماع و بصر ایشان
حق سبحانہ و تعالیٰ تخصیص سماع و بصر فرمود
حالانکہ جمیع صفات مخلوقین برین قہاس اند
از برائے آنکہ نفی نمودن این دو صفات
از مخلوقات با وجود و منوع و ثبوت این
ہر دو در مخلوقات نفی کردن است مر صفات
باقیہ ایشان را چنانچہ مخفی نیست۔

پس متحقق شد کہ نہ ذات اور انوار شناخت نہ صفات اور آدمی پہچنا نہ در معرفت
ذات او تعالیٰ عاجز است و معرفت صفات او نیز عاجز است بالذات رب الارباب
۲۲۔ مَعْرِفَتِ اعْلَمَ أَنَّ الْوَلَايَةَ
الْخَاصَّةَ الْمُحْتَدِيَّةَ عَلَى صَاحِبِهَا
الْقُلُوبَةُ وَالسَّلَامَةُ مَخْصُومَةٌ
بِالْمُحَدِّثِينَ السَّالِكِينَ
الَّذِينَ تَمَسَّوْا بِالْمُؤَادِنِ
وَلَيْسَ بِالْمُرِيدِينَ بِمُحْسَبٍ

بدانکہ ولایت خاصہ محمدیہ
علیٰ صاحبہا القلوة والسلام مخصوص
است بکسانیکہ محدثین سالکین
باشند و ایشانند مسمی بموادان
و مریدین را بحسب استعداد ذاتی
ایشان ازین ولایت خاصہ بیچ

نصیبے نصیرت۔

و مراد ما بمریدین کسانے اند کہ سلوک
الیشان مقدم بود بر جذب شان مگر
آنکہ تربیتہ نماید مراد کہ محبوبت مرید
محب را و تصرف در مرید کرد و کمال
تصرف خود او را جذب عنایت کند
کہ مثل جذب و نصرت۔ چنانچہ اہل
حالت مرحضرت امیر المؤمنین علی
ابن ابیطالب کرم اللہ تعالیٰ وجہہ
را پس ایشان بتحقیق سالک محبوب
اند کہ بولایت خاصہ بطریق تربیت حضور
علیہ الصلوٰۃ والسلام رسید اند
و خود حضور صلی اللہ علیہ وآلہ
در دے کمال تصرف فرمودہ جذب
اوشان سمچوں جذب خود فرمودند
بخلات خلفاء ثلاثہ متقدمہ بران
حضرت کہ جذب شان بر سلوک
ایشان مقدم است چنانچہ خود حال
حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
زیرا کہ جذب خود حضور صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم مقدم است بر سلوک آن حضرت۔

اَسْتَعَدَّ اِذَا اتَّهِمَ الذَّائِبَةُ
مِنْهَا لَصِيْبٌ وَلَعَبِيٌّ بِالْمُرْتَدِّ
الَّذِيْنَ تَقَدَّمَ سُلُوْكُهُمْ عَلٰى
حَدِّ بَيْتِهِمْ اِلَّا اَنْ يُرْتَبِ
الْمُرَادُ الْمَحْبُوْبُ الْمُرْتَدِّ
الْمَحُوْبُ وَتَيَصَّرَفَتْ فِيْهِ
وَيُجَدِّدُ بِدِيْكَمَالِ تَصَرُّفِهِ
نَحْوَ حَدِّ يَدِهِ لَمَّا هُوَ حَالُ
اَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلِيٍّ بْنِ
اَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى
وَجْهَهُ فَاِنَّهُ سَالِكٌ مُّجَدِّدٌ
وَصَلَ اِلَى وِلَايَتِهِ
الْخَاصَّةِ بِتَرْبِيَّتِهِ عَلَيْهِ
وَعَلَيْ اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
وَلَمَّا تَصَرَّفَ فِيْهِ فِيْهِ وَحَدِّدَ
خلفائے ثلاثہ اَيَّاهُ بِخِلَافِ الْخُلَفَاءِ الثَّلَاثِ
الْمُسَقَدِّمَةِ عَلَيْهِ فَاِنَّ حَدِّبَهُمْ
مُقَدِّمٌ عَلٰى سُلُوْكِهِمْ لَمَّا هُوَ
حَالُ حَضْرَةِ الرَّسَالَةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ
عَلَيْهِ وَعَلٰى اٰلِهِ الصَّلٰوَاتُ وَ
التَّسْلِيْمَاتُ فَاِنَّ حَدِّدَ عَلَيْهِ

حضرت علی
رضی اللہ عنہ

خلفائے ثلاثہ

الصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ مُقَدَّمٌ عَلَى
 سَلَوَاتِكُمْ صَلَّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَلَا يَتَوَقَّعُ أَنَّ كُلَّ مُجَذَّوبٍ
 سَالِكٍ لِيَصِلَ إِلَى تِلْكَ الْوَلَايَةِ
 كَلَّا بَلْ كَوْنٌ وَحِيدٌ وَاحِدٌ مِنْ
 الْوَفِّ مِنْهُمْ كَذَا لَكَ بَعْدَ قُرُونٍ
 مُتَطَاوِلَةٍ لَا غَتْنِمَ وَجُودُهُ
 ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
 الْعَظِيمِ وَصَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى
 سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ.
 ۱۳ معرفت. السَّالِكُ الْمُجَذَّوبُ
 لَهُ زِيَادَةٌ فِي الْمَعْرِفَةِ عَلَى
 الْمُجَذَّوبِ السَّالِكِ وَالْمُحِبَّةِ
 عَلَى عَكْسِ ذَلِكَ لِأَنَّ الْمُجَذَّوبَ
 السَّالِكَ رَقَابَةُ اللَّهِ تَعَالَى
 سُبْحَانَهُ مِنْ أَوَّلِ الْأَمْرِ
 إِلَى آخِرِهِ يُحِبُّهُ الْخَاصَّةُ
 وَحَدَّثَهُ إِلَى حَنَابِ قُدْسِهِ
 بِعِنَايَتِهِ الْكَامِلَةِ وَلَعَنِي
 بِالْمَعْرِفَةِ الْمَعْرِفَةِ الْمُتَعَلِّقَةِ

وہم نکرده شود کہ ہر مجذوب
 سالک را باین ولایت خاصہ رسائی
 خواہد بود۔ کلاً۔ بلکہ اگر از ہزاراں
 یکے این چنین کس بعد از
 قرنہائے دراز پیدا آید ہر آئینہ
 وجود شریف او غنیمت بود۔
 ذالک فضل اللہ یوتیہ
 من یشاء۔ واللہ ذو الفضل
 العظیم۔

و علی اللہ تعالیٰ علی میدنا محمد
 وآلہ وسلم۔

سالک مجذوب را در معرفت
 زیادتی است بر مجذوب سالک
 و معالہ محبت بر عکس این است
 زیرا کہ مجذوب سالک را اللہ تعالیٰ
 سبحانہ از اول امر او تا آخر الامر بہ محبت
 خاص خود تربیت فرمودہ است و بجناب
 قدس خود او را جذب بعنایت کاملہ
 خود فرمودہ است۔

و مراد ما بمعرفت آنست کہ
 متعلق بود بتجلیات افعالہ

بِالتَّجَلِّيَّاتِ إِلَّا فَعَالِيَّةٍ مِنْ مَعْرِفَةِ
 الْأَشْيَاءِ الْكَوْنِيَّةِ وَالصِّفَاتِ
 الْأَمْنَانِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ أَمَّا الْمَعْرِفَةُ
 الْمُتَعَلِّقَةُ بِالذَّاتِ تَعَالَى
 وَهِيَ عِبَارَةٌ عَنْ الْجُمْهُلِ
 وَالْمُتَعَلِّقَةُ بِالصِّفَاتِ السَّلْبِيَّةِ
 التَّنْزِيهِيَّةِ وَهِيَ مُشْتَمِلَةٌ عَلَى
 الْحَيَرَةِ وَالْمَعْرِفَةِ الْمُتَعَلِّقَةِ
 بِالصِّفَاتِ الذَّاتِيَّةِ الْمَوْجُودَةِ
 وَالْمُتَعَلِّقَةِ بِالشُّيُونِ الذَّاتِيَّةِ
 إِلَّا عِبَارَةً فَالْمُحْذَرُ وَالسَّالِكُ
 أَحَقُّ بِهَا وَأَوْلَى بِتَقَاصِيلِهَا
 أَمَّا الْمَعَارِفُ الْمُتَعَلِّقَةُ بِأَ
 الْمَقَامَاتِ الْعَشْرَةِ مِنْ
 الزُّهْدِ وَالتَّوَكُّلِ وَالصَّبْرِ
 وَالرِّضَا وَغَيْرِهَا فَالسَّالِكُ
 الْمُحْذَرُ وَبِحَرَمِهَا وَتَقَاصِيلِهَا
 لِأَنَّهُ قَطَعَ تِلْكَ الْمَقَامَاتِ
 مَفْصَلًا وَغَبَرَ عَلَيْهَا حَرَمًا
 لَعَرَفَ دَقَائِقَ كُلِّ مَقَامٍ تَفْصِيلًا
 لَا يَعْرِفُهَا الْمُحْذَرُ وَالسَّالِكُ

یعنی معرفت اشیا و کونی
 والصفات الیهیه امنانیه اما معرفت
 که متعلق است بذات او تعالی
 و این معرفت عبارت از جهل
 است.
 و (دیگر) آن معرفت که متعلق است
 بصفات سلبیه تنزیهیه و این
 معرفت مشتمل است بر حیرت
 و (دیگر) آن معرفت که متعلق است
 بصفات ذاتیه موجوده.
 و (دیگر) آن معرفت که متعلق است
 بشیون ذاتیه اعتباریه پس محذوب
 سالک احق است باین چهار معرفت
 و اولی است بتفاصیل اینها.
 (لیکن) هر چه معرفت که متعلق است
 بمقامات عشره از زهد و توکل و صبر
 و رضاء و غیر اینها پس سالک محذوب
 لائق تر است بآنها و بتفاصیل آنها.
 زیرا که سالک محذوب این مقامات را تفصیلاً
 قطع نموده است و بران ترتیب عبور نموده.
 و دقائق هر مقام را تفصیل می داند.

لَا تَنْدُ طَوْنِيَتْ فِي حَقِّهِ تِلْكَ
 الْمَقَامَاتِ وَحَصَلَتْ لَهُ زُنْدَةٌ
 كُلِّ مَقَامٍ وَخَلَّصَتْهُ مَا لَا يَحْصُلُ
 لِلسَّالِكِ الْمَجْدُوبِ قَسِبَ فَالسَّالِكُ
 الْمَجْدُوبُ أَتَمُّ فِي الْمَقَامَاتِ
 بِإِعْتِبَارِ الظَّاهِرِ وَالصُّورَةِ
 وَالْمَجْدُوبُ السَّالِكُ أَكْمَلُ
 فِيهَا بِإِعْتِبَارِ الزُّنْدَةِ وَالْخَلَاصَةِ
 وَلِهَذَا ظَنُّ الْعَوَامِّ النَّاطِلُونَ
 إِلَى الصُّورِ أَنَّ الْأَوَّلَ أَتَمُّ
 مِنَ الثَّانِي فِي مَقَامِ الزُّهْدِ
 وَالتَّوَكُّلِ وَالصَّبْرِ وَالرِّضَا وَ
 غَيْرِهَا وَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ وَجُودَ
 الرَّغْبَةِ فِي الثَّانِي لَا يَنِيَا فِي تَمَامِيَّةِ
 الزُّهْدِ وَكَذَلِكَ التَّعَلُّقِ
 بِأَلَا سَبَابِ لَا يَنِيَا فِي كَمَالِ
 التَّوَكُّلِ وَوَجُودِ الْكَرَامَةِ فِيهِ
 لَا يَنِيَا فِي الرِّضَا لِأَنَّ سَرَّ غَبْتَهُ
 بِاللَّهِ تَعَالَى وَتَعَاقُدَهُ بِأَلَا سَبَابِ
 أَيْضًا بِاللَّهِ سُبْحَانَهُ وَكَذَلِكَ الْكُرَّةُ
 حَاصِلٌ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَعَ أَنَّ

دگر، مجذوب سالک علم تقنیلی این
 مقامات ندارد زیرا که در حق سے این مقامات
 پیچیدہ شدہ اند و مراد را خلاصہ ہر مقام
 حاصل شدہ است کہ سالک مجذوب
 را نیست۔

بہم سالک مجذوب درین مقامات بحسب
 ظاہر و صورت اتم است۔ اگر مجذوب سالک اکمل است
 درین مقامات باعتبار حاصل و خلاصہ
 فلہذا عوام کہ نظر ایشان بصورت باشد
 گمان می ہند کہ سالک مجذوب از
 مجذوب سالک اتم است در مقام
 زہد و توکل و صبر و رضا و غیر این مقامات
 دگر معلوم ایشان نیست کہ وجود رغبت
 در ثانی منافی تمامیت زہد نیست۔

وہم چنین تعلق او با سباب منافی کمال
 توکل نیست و (ہم چنین) وجود کرامت درو
 منافی رضاء نیست۔

زیرا کہ رغبت او باشد است تعالیٰ
 و تعلق و سے با سباب ہم باشد است
 سبحانہ۔ وہم چنین کرہ او ہم حاصل
 بالہ است عزوجل باوجود آنکہ۔

هُوَ كَلَامُ الْأَوْصَافِ فِيهِ خَالِصَةٌ
 لِلَّهِ سُبْحَانَهُ فَلَا يَرِيبُ فِي
 الدُّنْيَا إِلَّا بِاللَّهِ سُبْحَانَهُ لَا
 يَغَيِّرُهُ وَكَانَتْ رَغْبَتُهُ
 لِنَفْسِهِ فَتَنَفَّسَهُ لِرَبِّهِ فَيَكُونُ
 تِلْكَ الرَّغْبَةُ فِي الْحَقِيقَةِ
 لَا حِلَّ لِرَبِّهِ عَنْ وَحْدِهِ
 این اوصاف دروے خالص برائے
 اللہ اند سبجائے پس رغبت در دنیا
 نمی کند مگر باللہ سبحانہ لا یغیرہ
 و اگر رغبت اور برائے نفس خود گفته آید
 پس از اینجا کہ نفس از برائے رب گشتہ است
 پس این رغبت فی الحقیقتہ برائے رب خود
 خواہد بود عزوجل۔

عَلَامَةُ مَعْرِفَتِ مَقْصُودِ ذِكْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ نَفْسُ آلِهَةٍ بَاطِلَةٍ أَوَّلُهَا قَاتِي وَجْهِ النَّفْسِ
 آلِهَةٍ أَقَاتِي عِبَارَتِ از معبودات باطلہ کفرہ فجرہ است مثل لات و عزری آلہہ نفسی عبارت
 از ہوا یا می نفسانی کما قال تعالی اَقْرَأْتِ مَنْ اَتَّخَذَ الْاِلٰهَةَ هَوَاۗءَ اِيْمَانٍ تَصْدِيقِ
 قلبی کہ ظاہر شریعت بآن تکلیف فرمود در نفسی آلہہ باطلہ آقاتی کافی است و در آلہہ
 باطلہ نفسی تو کہ نفس امارہ در کار است کہ حاصل سلوک طریق اہل اللہ است ایمان
 حقیقی و البتہ بنفہی این ہر دو آلہہ باطلہ است لیکن حکم ظاہر شریعت بایمان بجمود البطل آلہہ
 آقاتی نیز متحقق میشود این متم ایمان صورت ایمان است اما حقیقتہ ایمان منوط بالبطل آلہہ
 انفسی است صورتہ ایمان را احتمال زوال است و حقیقتہ ایمان ازین احتمال محفوظ است
 چہ در صورت ایمان اول نفس امارہ از انکار و کفر خود باز نماندہ است ہمیش ازین نسبت
 کہ قلب صدقہ پیدا کردہ است باوجود منازعہ نفس امارہ و در ایمان حقیقی نفس امارہ کہ
 بالذات سرکش است بانقیاد آمدہ است و از سرکشی بازماندہ و بشرط ایمان مشرف گشتہ
 مقصود ازین تکلیفات شرعیہ تعجیر نفس است و تخریب او چہ قلب فی حد ذاتہ منقاد
 احکام الہی است جل سلطانہ اگر نشستی در قلب پیدا شود بواسطہ مجاورت نفس است
 تواضع ز گردن فرازان نکوست * گداگر تواضع کند خوئی او است

پس تزکیہ نفس ضروری آمد تا حقیقتہ ایمان صورتہ بند و از زوال محفوظ بود تزکیہ نفس
مربوط بدرجہ ولایت است کہ عبارت از فناء و بقاء است تا بدرجہ ولایت نزد اطمینان
نفس محال است و تا نفس باطمینان نہ پیوندد و بوسے از حقیقتہ ایمان بمشام بیان نرسد
و از خوف زوال مصون نماند اَلَا اِنَّ اَفْزَلِيَا عِوَاللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
از پی این عیش و عشرت ساختن ❖ تعد ہزاران جان بیاید باختن

۱۵ معرفت شرعیہ طریقہ ۱ : عبارت از حقیقت ثلوت است نہ آنکہ
حقیقتہ از شرعیہ جدا است طریقت عبارت از طریق وصول است بحقیقتہ ثلوت نہ
امر مابین از شرعیہ و حقیقتہ پس پیش از تحقق بحقیقتہ شرعیہ حصول صورتہ شرعیہ است
فقط و حصول حقیقتہ ثلوت در مقام اطمینان نفس است و وصول بدرجہ ولایت پیش
از وصول بدرجہ ولایت و اطمینان نفس صورتہ شرعیہ است چنانکہ در ایمان مذکور
شد کہ پیش از اطمینان نفس صورتہ ایمان است و بعد از اطمینان حقیقت ایمان۔

۱۶ معرفت فنا عبارت از فناء مادیات حق است سبحانہ بواسطہ استیلاء
شہود ہستی او جل ذکرہ بیا نش آنست کہ روح انسانی مع ما تبطنہ من المراتب من البتر
والخفی والاخفی پیش از تعلق بدن بصرایع خود جل سلطانہ علمے و اثرت و نحوے از
توجہ بآن جناب قدس او را متحقق بود و چون در نہاد او استعداد ترقیات نہادہ بودند
و ظہور آن استعدادات منوط بود بتعلق بدن عنصری لاجرم اولاً او را صفۃ تعشق و محبت
عطا فرمودند و روئے او را اثنا باین پیکر مہولانی گردانیدند و ارتباط حقیقی بوجہ کمال
در اینہا پیدا آوردند پس روح بواسطہ این تعلق بسبب کمال لطافت خویش خود را
درین محبوب ظلمانی گم ساخت و وجود خود را با توابع آن دروے فانی گردانید لہذا بسیار
از عقلاء و خود را خیر از جسد نے انکارند و دروے جسد امرے دیگر اثبات نے کنند و حضرت
حق سبحانہ کہ ارجم الراحمین است از کمال رحمۃ خویش بالسنہ انبیاء کہ رحاء عوالم اند صلوات اللہ

تعالیٰ علیہم وعلیہم السلام علی جمیعہم عموماً علی افضلیہم وعلیہم خصوصاً ایشان را بجناب قدس خود
 دعوت فرمود و اذان تعلق نمود و اذان منع نمود قال اللہ سبحانہ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ بُرْجِی
 راسعادت ازلی و رکاز گشت و رجوع قہقری نموده و دواعی مودت عالم سفلی کرد و روئے
 بعالم علوی آورد و ساعت فسادت محبت قدیم غلبہ کرد و بوسی حادث روئے بر سوال آورد
 تا آنکہ نسیان تمام نسبت باین محبوب ظلمانی میسر شد و اثری از محبت او نماند این زمان
 صائے حبسای متحقق گشت و از دو خطوہ کہ درین راہ اعتبار نموده اند کہ خطوتان قد
 وصلت یک خطوہ بانجام رسانید بعد از آن اگر بعض فضل ایزدی حل سلطانہ ترقی
 از آن مقام واقع شود شروعی افتد در نسیان و جود نفس روح و توابع و جوی
 او و آناً تا این نسیان از یادے پیدای کند تا آنکہ خود را بنام مانسی میگردد و اندر جز شوہ
 حضرت واجب الوجود حل جلالہ ہیچ نمی ماند این نسیان معتبر بہ فنائے روحی است کہ
 خطوہ دومی است اذان دو خطوہ و مقصود از فرود آمدن او بعالم سفلی تحصیل این قسم
 آخر فنا بود و بدن آن این دولت میسر نمیشد

آنچه سرایت غامض و بیجا مخفی نیست بر کل اہل اللہ
 و ستر این است کہ مر روح را از بہر تحصیل او
 نسیان خود را ضرورتیست کہ او را با شیر او شدید
 ترین محبت و کمال مودت حاصل آید۔
 لیکن محبت ہیچنانکہ غلبہ او در
 مشاہد بود در امر غیب مثل این
 غلبہ نمی باشد پس کسب می باید
 کرد اولاً کمال محبت را در امر مشاہد
 کہ مفنی است بر نفس روح را پستر

وَالْبَسْرُ الْغَامِضُ فِي ذَلِكَ غَيْرُ
 فَخْفِي عَلَى كُلِّ أَهْلِ اللَّهِ
 وَذَلِكَ السِّرُّ هُوَ أَنَّ الدُّوْحَ
 لَا يَدْرِي كَيْفَ لِنَسْيَانٍ نَفْسِهِ مِنْ
 شِدَّةِ الْمَحَبَّةِ وَكَمَالِ الْمَوَدَّةِ
 مَعَ الْغَيْرِ وَالْمَحَبَّةُ كَمَا تَكُونُ
 غَلَبَتُهَا فِي الشَّهَادَةِ لَا تَكُونُ
 فِي الْغَيْبِ مِثْلَهَا فَالْكَسْبُ فِي
 الشَّهَادَةِ كَمَالِ الْمَحَبَّةِ الْمَفْنَى

لِنَفْسِ الرُّوحِ أَوَّلًا ثُمَّ أَغْمَلَهُ
 فِي الْعَيْبِ لِقَاءِ نَفْسِهِ ثَانِيًا
 وَهَذَا اسْتِرْغَامُ مَنْ لَا يَعْرِفُهُ
 إِلَّا الْأَكَابِرُ مِنَ الْعَرَفَاءِ
 بَقِيَ الْقَلْبُ الْمُعْتَبَرُ بِالْحَقِيقَةِ
 الْجَامِعَةِ وَهُوَ تَالِخٌ لِلرُّوحِ
 حَيْثُ كَانَ فَلَمَّا ارْتَقَى مِنْ مَكَانِهِ
 إِلَى مَكَانِ الرُّوحِ حَصَلَ لَهُ
 هَذَا التَّيَّانُ بِتَبَعِيَّةِ الرُّوحِ
 وَفَنِيَ بِفَنَائِهِ

این محبت را در غیب ثانیاً معمول کن
 تا کہ فنائے نفس بر دوسے مترتب شود
 این ستر غامض را نمی دانند مگر اکابر عرفا
 باقی ماند قلب کہ معتبر است بحقیقت
 جامع پس این حقیقت درین وقت
 تابع است مر روح را پس چون
 این حقیقت از مکان خود بمکان روح
 ارتقاء حاصل نمود پس او را هم این
 تئیان بتبعیت روح حاصل آمد و فانی
 بفنائے روح گشت۔

و اما نفس پس تزکیہ او بر رسیدن است در مقام قلب بعد از ارتقاء قلب بمقام روح و صاحب
 عارف کہ شیخ الشیوخ است تئیان مذکور را در مادہ نفس اثبات نمی کند و کہاں طہارت او
 راجع وصول بمقام قلب میگوید، اما این ضعیف میگوید کہ تئیان مذکور در مادہ نفس نیز
 متحقق میشود لیکن بعد از ارتقائے نفس از مقام قلب بمقام روح پس نفس را ہم فناء
 متحقق میشود چنانکہ قلب را این نفس است کہ بعد از حصول اطمینان رجوع بر غیب
 کرده است و از مقام قلب بقلب قلب پیوستہ و راضی و مرضی گشتہ حق سبحانہ و تعالیٰ
 در شان او می فرماید يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمَطْمَئِنَّةُ، ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْجِيَّةً
 تا در مقام قلب است کہ شیخ الشیوخ از ان خبر داده است و آن را مطمئنه نامیده تئیان
 مذکور در حق او مفقود است بلکہ اسم اطمینان نیز دوران موطن او را نمی شاید مزکی شدہ است
 اما باطمینان نہ پیوستہ است مقام قلب موطن تعلق است اطمینان ضد است پس
 خروج از ان مقام شرط اطمینان باشد ہم ہر کس اینجا نرسد ذلک فضل اللہ یؤتیہ

مَنْ يُشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ آما معاملہ کہ با قلب است سوامی اعمال بخارج
 کہ شریعت مصطفویہ علیہ علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بان تاطق است از دائرہ ولایت معرفت
 خارج است و از ہر دو طریق جذبہ و سلوک بیرون است زیرا کہ درائے تصفیہ قلب تزکیہ
 نفس است و اطلاع ندادہ اند بر علوم و معارف آن مقام مگر اقل قلیل را از اکابر اولیاء اللہ
 و چون سچکس و رین باب تفصیل سخن نراندہ است و در کلام ربانی و احادیث نبوی
 علیہ الصلوٰۃ والسلام اگرچہ مذکور است اما با اشارت و رموز است این نصیحت نیز درین اوراق
 از ان غولہ سخن نمے راند و اقتضای مراتب اندیہ مرتبہ ولایت معروفہ می نماید اگر ثانی الحال
 در مستمعان فہم این سخن دریافت باندازد و دریافت خود فہم مستمعان سخن درین باب نماید را
 انشاء اللہ تعالی و ہوسجائہ الموفق والمہم اللعواب باید داشت کہ لازم نیست کہ ہر کرا
 فنائے روحی پیسر شود فناء قلبی ہم پیسر شود این قدر ہست کہ قلب را میلے بجانب ہرج کہ در
 رنگ پدر است مراد را پیدا سے شود و اعراض از نفس کہ در رنگ مادر است حاصل میگردد و اگر
 این میل و غلبہ کند و تمام او را بجانب پدر بکشد و بمقام اورساند از زمان بصفت پدر کہ فنائے
 است متحقق میشود و ہمچنین است حال نفس کہ فنائے روحی و قلبی مستلزم او نیستند غایتی الباقی
 نفس را بجانب پسر کہ قلب است میلے و کشتے پیدا سے گردد و اگر این میل غلبہ کند و بر مرتبہ
 پسر باز کہ بمقام پدر مصالح رسیده است برساند ناچار بصفتہ پسر کہ متعلق بخلاق پدر است
 متصف گردد و فنائے حاصل کند و مراتب سہ گانہ کہ فوق روح اند ہمیں حال دارند کہ
 فنائے روح مستلزم فنائے اینہا نیست آری اگر در وقت ہیوط روح آن مراتب سہ گانہ کلا
 او بعینا بموافقت روح در وقت ہیوط کردہ باشند و غلبہ محبت بمع در آنہا سرایت کردہ باشد
 و بر مرتبہ نیسان انفس اینہا رہانیدہ بودی شاید کہ در وقت رجوع قہقری فناء نسبت باشیان
 کلا او بعینا راہ یابد و در رنگ روح فانی گردند پوشیدہ نماند کہ رفع خواطر از قلب بالکلیہ
 علامت نیسان او است مرادون حق را سجانہ زیرا کہ نفس خطہ قلبی عبارت از حصول شے

است از اشیاء و خطور آن است در خاطر ابتداء و تذکراً و حصول و خطور نفس علم است و چون
خطره بالکل منتفی شد تا بعد می که اگر تکلف بیارند نیاید اگر یادش بدیند یادش نیاید
پس علم بالکلیه زائل گشت و زوال علم همان نسیان است که در فنا معتبر است، این است
نهایت بیان مقام فنا و از مشائخ میچاپس باین تفصیل درین مقام سخن نکرده است پیش
از نسیان مآودن حق سبحانه از فنا تعبیر نه نموده و هنوز گنجائش سخن بسیار است اگر توفیق
خداوندی جل سلطانہ مدد فرماید ازین ہم تفصیل تر سخن خواهد کرد که این مقام محل غلط
طلاب است واللہ سبحانہ اعلم بالصواب۔

ع ۲۷ معرفت گاہ باشد که نظر سالک بر عالم ارواح افتد و آن عالم را بواسطه مناسبت
بمرتبه و جوب اگر چه آن مناسبت بحسب صورت باشد حق می انگار و و شهود آن عالم را
شهود حق جل سلطانہ تصور می نماید و بآن مخطوط و ملنذ می گردد و چون عالم ارواح را
بعالم اجساد نحو می از تعلق حاصل است مشهود آن عالم را درین عالم مشهود وحدت در کثرت
می نماید و حکم باحاطه ذاتیه و معیت ذاتیه می کند و باین تخیلات راه ترقی و وصول بمطلوب
حقیقی بر سالک مسدود می گردد و خستراگر ازین مرتبه او را نگذرانند و از باطل بحق بفرزند
بعضی از مشائخ درین مقام سی سال روح را بخدائے پرستیدند و چون ازین مقام
گذرانیدند شاعری آن را دانستند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ هَدٰۤى اِفْالِهٖۤ هٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِیْ
لَوْلَا اَنْ هَدٰۤى اَنَا اللّٰهُ لَقَدْ جَاۤءَتْ رُسُلٌ رَّبِّنَا بِالْحَقِّ۔

ع ۲۸ معرفت بعضی از مشائخ که انکار وجود صفات واجبیه جل شانہ کردند و صفات را
در خارج عین ذات گفته اند بواسطه آن است که ایشان در مرتبه تجلیات صفاتیہ اند
صفات ایشان را مریائے شهود ذات جل سلطانہ شده اند و حکم برآه اختفاء است از
نظر رانی پس لاجرم صفات بحکم مرآئیتہ از نظرشان مخفی گشته اند و چون صفات را
نمی بینند حکم می کنند که عین ذات اند در خارج و در مرتبه علم که تغایر صفات با ذات

تعالیٰ و تقدس اثبات کرو و اندر بواسطہ آنکہ تانفی صفات بالکلیہ لازم نیاید۔

وَلَوْ أَنَّ هُوَ كَلَامُ الْبَعْضِ عَرَّجُوا
عَنِ هَذَا الْمَقَامِ وَخَرَجَ شُعُودُهُمْ
عَنْ مَرَايَا الصِّفَاتِ عَلِمُوا
الْأَمْرَ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ وَ
عَرَفُوا أَنَّ حُكْمَ عُلَمَاءِ السُّنَّةِ
يُوجِبُ فِي الصِّفَاتِ الزَّائِدَةِ
عَلَى الذَّاتِ صَحِيحٌ مُطَابِقٌ
لِلْوَاقِعِ مُقْتَبَسٌ مِنْ مَشْكَوَةِ
النَّبَوَّةِ عَلَى صَاحِبِهَا الصَّلَاةِ
وَالسَّلَامِ وَالْحَيَّةِ۔

و اگر این بعض کسان را عروج ازین مقام
حاصل شدے و از مرایائے صفات
شہودشان در گذشتے ہر آئینہ
معلوم کردندے حقیقتہ معاملہ
را چنانچہ در واقع است۔ و
دانستندے کہ آنچه علماء اہل سنت
بوجود صفات زائدہ بر ذات حکم نموده
اند صحیح مطابق نفس الامر است و زیرا کہ
از مشکوٰۃ نبوت مقتبس است علی صاحبہا
الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ۔

۲۹ معرفت کسے را بعض فضل میخوابند کہ بدولت ترقیات مشرف سازند در ہر مقام
اور فنا و بقا ازانی میدارند تا زمانیکہ در مقام تحت فنا و بقا متحقق نشود و عروج
از ان بقا و مقصور نیست سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَكِنْ نَحْنُ لِسُنَّةِ اللَّهِ
تَبْدِيلًا، عزیزے میفرماید بکفر و باسلام کیساں نگرے کہ ہر یک نے دیوان او دفتر بیت،
بکفر و اسلام کیساں نگرستین در وقت غلبہ توحید است و افراط سکر کہ در مقام جمع صرف است
و ان موطن فنا و استہلاک است و این بدینہ باختیار سالک است پس ہر آئینہ مغاور باشد
و ہر سالکے را کہ ازین مقام گذرانند و بمقام فرق بعد الجمع نرسانند بگوئے از اسلام حقیقی بمشام
جان او نخواہد رسید و در کفر حقیقی محسوس ابد نخواہد ماند و مرضی حق سبحانہ را از نامرضی او
تعالی امتیاز نتواند کردہ ہر کس کہ گشتہ گشت از ان خال ہندش نہ اگر یہ شہیدت مسلمان نمیرد
خال ہندی منہی از ظلمت استعار است کہ مناسب مقام کفر است بمسلمانی مناسبست ندارد

و همچنین که در مرتبه شریعت عدم امتیاز میان اسلام و کفر کفر شرعی است و در مرتبه حقیقت
عدم امتیاز میان این هر دو کفر حقیقت است و ایضاً پیش از ظهور غلبه حال عدم امتیاز میان
اسلام و کفر چنانکه نزد اهل شریعت کفر است نزد اهل حقیقت نیز کفر است و مذموم اگر اختلافی
هست میان اهل شرعی و اهل حقیقت در صورت غلبه حال است در رنگ منصور حال ج که مغلو
حال بوده است اهل شریعت بکفر او حکم کرده اند نه اهل حقیقت اما نزد اهل حقیقت هم منقصت
و انگیزا دست از کمالان نمی شمرند و از مسلمانان حقیقی نمی انگارند این شعر منصور باین معنی شاعر
است

كَفَرْتُ بِرَبِّیْ اللَّهِ وَالْكَفْرُ وَاجِبٌ بادی خداے کفر نموده ام و دین کفر بنزد من
كَذَمْتُ وَحْدَ الْمُسْلِمِينَ قَبِيحٌ ضرورت و نزد عام مسلمانان قبیح است
پس پیش از ظهور غلبه حال تقلید از باب احوال نمودن و تمیز ناکردن از ب تمیزی است و
الحاد و زندقه، و کفر شریعت و حقیقت است عاذنا اللہ سبحانه و جمیع المسلمین من امثال
هذه التقليدات شایان شان تقلید علوم شرعی است نجات ابدی منوط بتقلید حنفی و شافعی
است اقوال جنید و شبلی رحمهم اللہ از برای دو مصلحت بکار می آیند پیش از ظهور احوال
استماع این اقوال طالبان را تشویق بآن احوال می بخشد و بعد پیدای آورد بعد از ظهور
احوال هم اقوال را مصداق محکم احوال خود می سازند و بشیر این دو مصلحت اقوال
البیان را دانستن و غور کردن در آن ممنوع است احتمال ضرر غالب است عاقلان
در محله که توهم ضرر باشد اقدام نمی نمایند و طیف که ظن غالب باشد.

عنه محرفیت - بعضی از مشائخ طریقت قدس سره در سکر و غلبه حال گفته اند که کافر
در رنگ مومن و اصل مقصود حقیقی است اگر چه راه وصل شان متباین و متغایر افتاد
است چه کفار از راه اسم المصل میرسد و اهل اسلام از راه اسم الهادی و امثال این
سخنان درین مقام بسیار گفته اند و جماعه دیگر از مشبهان این طائفه علیهم السلام باب از

راه تقلید محض یا در وقت ظهور نور توحید صوری نیز سخنان بسیار رانده اند و سادہ لان ا از
 راه بردہ حقیقتہ این سخن بزنگ دیگریست کہ برا کا بر اہل اللہ کہ باستقامتہ حال مشرف
 اند منکشف ساختہ اند شمعہ ازان در تحریری آید باید دانست کہ در اثناء راہ بر سالک
 قرب سبحانہ و معیتہ او سبحانہ باشیاء ای شئی کان ظاہری سازند و سالک در ان وقت
 ذات او را سبحانہ باہر شئی می یابد و حکم معیت ذاتیہ و قرب ذاتی و احاطہ و سرمان ذاتی
 میکند درین قرب و معیت جمیع اشیاء را متساوی می دانند مؤمنان کان ذلک الشئی
 او کا فراہمیں قرب و معیت جماعہ را باعث حکم سابق شدہ است کما تری و ارباب محو
 و تمیزی دانند کہ بر تقدیر قرب و معیت ازان حضرت جل سلطانہ لازم نمی آید کہ ایشان
 نیز بویہ قرب باشند و بادے باشند چہ قرب و وصل باعتبار علم است و علم در کافر
 مفقود است بلکہ در مادہ عامہ مؤمنین نیز اطلاق وصل نمی کنند تا زمانیکہ بدرجہ لایت
 نرسد و باقی باللہ نشود و اصل نفیت مذہب کا بر اولیاء اللہ این است بزرگے می
 فرماید دورت نزدیک تر از من بمن است باین است مشکل کہ من از وی دورم
 این دوری باعتبار عدم علم است بقرب او تعالیٰ ذوقاً بلکہ گویم کہ منشاء ضلالت و
 مبادی غیبات ہمین بعد است پس ازان جناب تعالیٰ و تقدس ہمہ خیر و ہدایت منافع
 است و ہمان ہدایت بواسطہ غربت محل معنی ضلالت پیدا میکند ہر چند آن معنی
 نیز بخلق حق است سبحانہ و تعالیٰ مثل او مثل غذائے صالح است کہ در مرضی بواسطہ
 اخلاط ردیہ و مواد فاسدہ ہمان غذائے صالح مادہ فساد مزاج و مایہ مخوابی بمنیہ میگردد
 پس اسم المفضل بر آنحضرت جل و علا باعتبار خلق ضلالت است در ایشان و آن
 ضلالت مقتضائے ذوات ایشان است بخلق حق سبحانہ و تعالیٰ بوجہ آمدہ است پس
 ایشان را مناسبت با اسم المفضل نیست الا آنکہ در ایشان ضلالت خلق کردہ است و
 این اسم را نیز با قطع نظر از خلق مذکور با آنحضرت تعالیٰ نشانہ مناسبت نیست بخلاف اسم

الہادی کہ باوجود قطع نظر از خلق ہدایت در ایشان این اسم را مناسبت بذات است
تعالی و تقدس چه منشأ ہدایت خیر و کمال است و منشأ ضلالت شر و نقصان والا اول
لائق بجناب قدسہ تعالی و الثانی لایلیق لانه الخیر المحض و ایضا ضلالت را بمفضل بھیج
مناسبت نیست۔

إِلَّا يَكُونُهَا مَخْلُوقَةً لَهُ
يَسْتَوِي رَتَبَتُهَا الصَّرَافَةُ وَكَمَالُ
الْمَحْضِ۔

مگر بالبدون اینها مخلوق او تعالی
ازیرا کہ در ایشان شرارت محض است
و ذات او تعالی کمال محض است۔

و ہدایت را بہادی غیر از مناسبت مخلوقیہ مناسبت دیگر ہست و ہوا الخیریتہ و الکمال
فہما کما مرت الاشارة الیہ انفا پس ضال را بمفضل او نہایت و مہندی را بہادی راہ است۔
بعدم مناسبتہ النجۃ المشرکہ
بیتہما فی الاول و هو الضلالة
و وجود مناسبتہ النجۃ المشرکہ
فی الثانی و هو الہدایۃ
فا المہتدی یصل بتوسط
الہدایۃ الی الہادی و
الضال لا یصل بتوسط
الضلالۃ الی المفضل کما لا
یخفی۔

سبب نہ بودن مناسبت جہت
کہ مشترک باشد در میان ہر دو
در اول کہ ضلالت است و برائے
وجود مناسبت جہت کہ مشترک است
در ثانی و آن ہدایت است پس مہتدی
را وصول بہادی بتوسط ہدایت است۔
و ضال را وصول بمفضل بتوسط
ضلالت کائن نیست چنانچہ
مخفی نیست۔

این سخن بمثال روشن گرد و صفرائی کہ شیرینی بواسطہ فساد مزاج او تلخ است نمیتوان
گفت صفرائی و اصل شیرینی است از راہ تلخی چہ در شیرینی تلخی اصلاً موجود نیست
ہمان شیرینی بواسطہ فساد مزاج صفرائی معنی تلخی پیدا کردہ است و این تلخی اگر چہ

بغیر من پیدا شدہ اما مانع وصول صغرائے بشری است پس ضلالت فی الحقیقت مانع وصول
 مثال بمصل باشد نہ باعث مثال دیگر آنکہ قطبی آب نیل را خون می یافت بواسطه من
 قلبی و غلبه عناد موسی علیہ السلام هیچ عاقل نمیگوید کہ قطبی و اصل آب است از راه خون
 بلکه خون مانع وصول است آب و دمویتہ در آب هیچ نیست از فساد مزاج قطبی حادث
 شدہ است مانع وصول آب گشتہ است ہذا پس این جماعت قرب حق سبحانہ را
 ملاحظہ نمود و بجانب بندہ را ملاحظہ نماند و حکم بقرب بندہ بحق سبحانہ کردہ اند و در غایت
 و شاید تفرقہ نمودہ اند و از باب صحو و تمیز صاحب فرق اند حکم بانچہ مطابق واقع است کردہ
 اند و اللہ سبحانہ اعلم و ہو بحق الحق و بیدہی السبیل و آنکہ گفتہ بودیم کہ در اثناء راہ قرب حق
 سبحانہ و تعالی برساناک ظاہر مے شود زیرا کہ منتہیان قرب حق سبحانہ و تعالی را باشیاء
 قرب علمی میدانت و محبت و احاطہ و سریان نیز علمی است موافق علماء اہل حق اند و
 از علم سابق مستغفر اند ذات اورا تعالی و تقدس با عالم هیچ نسبتہ نمیدہند و ہر نسبتہ کہ
 واقع شدہ است بصفات او سبحانہ فرود مے آرند اورا بیچون و بیچگون مے دانند اثبات
 نسبتہ منافی انمعنی است پس قرب و محبت کہ باعتبار ذات باشد از ہر دو طرف
 مصلوب مے دانند ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم۔
 ۳۱ معرفت سیر و سلوک عبارت از حرکت در علم است کہ از مقولہ کیف است حرکتہ این
 این جا گنجایش ندارد پس سیر الی اللہ عبارت از حرکتہ علمیہ است کہ از علم اسفل بعلم اعلی
 میرود و از ان اعلی با اعلی دیگر۔

إِلَىٰ أَن يَنْتَهِيَ إِلَىٰ عِلْمِ الْوَاجِبِ
 بَعْدَ طَيِّ عِلْمِ الْمُمَكِّنَاتِ كُلِّهَا
 وَ إِلَٰهَا بِأَسْوَفَ وَ هَذِهِ
 الْحَالَةُ هِيَ الْمُعْتَبَرُ بِالْفَنَاءِ

تا آنکہ بعلم واجب تعالی منتہی
 شود پس از آنکہ علوم ممکنات را
 کلیتہ قطع نمودہ است و جملہ علوم ممکنات را
 بزوال آورده و این حالت معتبر بقیاست است

وسیر فی اللہ عبارت از حرکت علمیہ است و مراتب و جوب از اسماء و صفات و شبون اعتبارات و تقدیسات و تنزیلات۔

إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ إِلَى مَرْتَبَةِ الَّتِي لَا يُمْكِنُ التَّخَيُّرُ عَنْهَا بِعِبَارَةٍ وَلَا يُشَارُ إِلَيْهَا بِإِشَارَةٍ وَلَا تُسَمَّى بِاسْمٍ وَلَا تُكْنَى بِكُنَايَةٍ وَلَا يَعْلَمُهَا عَالِمٌ وَلَا يَدْرِكُهَا مَدْرِكٌ وَهَذَا الشَّيْءُ مَسْمُومٌ بِالْبَقَاءِ۔

تا آنکہ بہ مرتبہ برسد کہ از ان مرتبہ هیچ عبارتے تعبیر نہ توان کرد۔ و نہ با اشارتے اشارہ توان نمود۔ و نہ با اسمی مسمی توان کرد و نہ بکنایتے از و تعبیرے آید نہ علم هیچ عالم بآن مرتبہ رسد و نہ ادراک هیچ مدرک درک او نماید و این سیر مسمی بہ بقاء است۔

وسیر عن اللہ باللہ کہ سیر ثالث است عبارتہ از حرکت علمیہ است کہ از علم اعلیٰ العلم اسفل فرو می آید و از ان اسفل باسفل دیگر۔

إِلَى أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْمُمَكِّنَاتِ رَجُوعَ الْقَهْقَرَى وَيُنْزِلَ عَنْ عُلُومِ مَرَاتِبِ الْوُجُوبِ كُلِّهَا وَهُوَ الَّذِي لَيْسَ اللَّهُ بِاللَّهِ وَيَرْجِعُ عَنِ اللَّهِ بِاللَّهِ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْفَاقِدُ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْمُتَجَوِّزُ وَهُوَ الْقَرِيبُ الْبَعِيدُ

تا آنکہ بکنات رجوع نماید چنانچہ رجوع پس پشت گردندہ باشد پس از علوم جمیع مراتب و جوب نزول نماید۔ و این کس است کہ لسان اللہ بہ اللہ کردہ است و رجوع عن اللہ باللہ کردہ است و این کس است و احد و فائد و اصل و مجرور و قریب و بعید۔

وسیر رابع کہ سیر در اشیاء است عبارتہ از حصول علم اشیاء است شیاً بعد زوال علوم الاشیاء است۔

ثَبْتًا ثَبْتًا بَعْدَ زَوَالِ مَعْلُومٍ

و این حصول علم، درجہ بدرجہ است

الْأَشْيَاءُ كُلَّهَا فِي السِّيَرِ الْأَوَّلِ

بعد از زوال علوم جمیع اشیاء در

فَاسْتَيْدَرَ الرَّابِعَ مُقَابِلَ لِلْسِّيَرِ

سیر اول پس سیر رابع مقابل سیر اول است

الْأَوَّلِ وَالسِّيَرِ الثَّلَاثِ لِلثَّانِي

و سیر ثالث مقابل ثانی است -

کما تری و سیر الی الله و سیر فی الله از برای تحصیل نفس ولایت است، که عبارت از

فناء و بقاء است و سیر ثالث و رابع از برای حصول مقام دعوت است که مخصوص

بانبیاء مرسل است صلوات الله تعالی و تسلیما به علی جمیع عموما و علی افضلهم خصوصا و

متابعان کمل انبیاء را علیهم الصلوة و التسلیما به از مقام دعوة نیز نصیب است

کما قال الله تعالی قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلٰی بَصِيْرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعْتَنِ

۳۲ معرفت جماعت که بحسب فطرة بحضور و توجه مجبول اند و هیچ کسب در آن

توجه مدخلی نیست سرش آن است که روح را پیش از تعلق ببدن نخورے از توجه و حضور

حاصل بود چون او را ببدن عنصری متعلق ساختند نسبت عشق در میان آمد تمامه

متوجه بدن گشت بطریقی که خود را و احوال ماضی خود را تمام فراموش ساخت جماعه

را از بینها بواسطه قلبه توجه بامر دیگر توجه سابق بالکلیه فراموش نشد و اثر آن با وجود تعلق

ببدن باقی ماند پس ناچار این توجه محتاج به تحمل و کسب نباشد لیکن باید دانست جماعه

که تمام فراموش کرده اند اگر بعد از تعلق ببدن ایشان را عروجه واقع شود از جماعه

اولی سبقت نمایند اگر چه جماعه اولی نیز ترقی کنند چه فراموش کردن بالکلیه تمام

متوجه بمعشوق خود شدن که بدن است از لطافت استعداد خبر می دهد که بهر که روی

آرد همان شود غیر او را تمام فراموش سازد بخلاف در صورت عدم نسیان احوال سابق

که قصور در توجه بمعشوق مفہوم می شود و الله سبحانه اعلم -

۳۳ معرفت در سابقان چونکه حضور از اول آمده است تواند بود که آن حضور

در کلیه ایشان سرایت کند و بصرا ایشان حکم بصیرت گیرد و ظاهر ایشان حکم برنگ

ایست

بتمام

ماضیه

باطن منبغ شود، اما سرائیه که در مجربان است دیگر است چه مجربان تمام از خود برآمده
 با و باقی گشته اند و هر ذره از ذرات وجود ایشان با و باقی گشته است بخلاف
 سابقان که بقایا وجودشان بر حال خود است و بخود باقی اند نه با و نه باقی نیستند
 او گرفته اند.

۳۴ معرفت قال الله سبحانه
 وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا وَمَا
 ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا
 أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ - نَفَى
 الظلم عنه سبحانه وإثبات
 الظلم لهم ظاهر، لأنه أتبع
 خلقه إرادتهم التَّالِفةَ
 بعينهم بالخير والشر المبينين
 في الشَّرع المقدوسين لهم
 على سوائهم فهم أرادوا
 الشرَّ المبين شَرًّا رَشَدًا
 فخلق سبحانه كما أرادوا
 وهم تَرَكُوا الخيرَ المقدورَ
 المعلومَ خَيْرِيَّةً بِحَسَبِ الشَّرعِ
 فَمَا ظَلَمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
 يَظْلِمُونَ بَقِيَ أَنَّ قَدْ رَكِبَهُمْ وَ
 إِرَادَتَهُمْ أَيْضًا مَخْلُوقَاتٍ

حق سبحانه و تعالی میفرماید و کسیت
 صادق تر در گفتن از و تعالی. (و فرموده)
 الله تعالی بر بندگان ظلم نکرده بلکه خود بودند
 بر نفوس خود ظلم کننده گان. یعنی نمودن ظلم
 از و تعالی و اثبات این ظلم مرعباد را ظاهر
 است زیرا که خلق خداوندی (مرعباد را بر کفر
 و معاصی و ایمان تابعیت مراده ایشانرا.
 (یعنی خیر یا شر) (و اراده ایشان تابع است
 مرعباد ایشانرا بخیر و شر که هر دو را در شرع بیان
 کرده اند و این هر دو یکسان مقدورند گان اند
 پس چون نیکیان اراده شر کنند که شرارت او
 بیان شده است پس حق سبحانه خلق آن شر
 فرماید چنانچه خود اراده کرده باشند. و حالانکه
 خود ایشان ترک آن خیر نمودند که مقدور ایشان بود
 و در شرع خیر بودن آن بیان کرده شده بود.
 پس الله تعالی بر ایشان هیچ ظلم نکرده است
 لیکن ایشان بر نفس خود ظلم کرده باشند اما بودن و قدرت

لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ وَهُوَ لَا يُنْفِي
الظُّلْمَ عَنْهُمْ لِأَنَّهُ سُبْحَانَهُ
خَلَقَ قُدْرَةً لِّسَبِّحَتِهَا إِلَى
الْخَيْرِ وَالشَّرِّ سَوَاءٌ لَا أَتَى
تَعَالَى خَلَقَ قُدْرَةً الشَّرِّ فِيهِمْ
بِلاَ قُدْرَةٍ الْخَيْرِ لِيَكُونُوا مَجْزُورِينَ
عَلَىٰ فِعْلِ الشَّرِّ وَكَذَلِكَ الْإِرَادَةُ
الْمَخْلُوقَةُ تُرْجَحُ أَيْ طَرَفُ
كَانَ مِنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ لَعَدَّ الْعِلْمُ
بِهَا فَالْعَبْدُ مَعَ عِلْمِهِ
بِالشَّرِّ شُرْعًا رَافِئًا
ذَلِكَ الشَّرِّ مَعَ اسْتِوَاءِ
لِسَبِّهِ قُدْرَتِهِ إِلَى الْخَيْرِ وَ
الشَّرِّ جَمِيعًا وَكَذَا اصْحَحْ لَهُ
بِحَسَبِ الْإِرَادَةِ تَخْصِيصُ أَحَدِ
الْمُقَدَّرِينَ بِذَلِكَ الْآخِرِ فَمَا ظَلَمَ
عَلَيْهِ إِلَّا نَفْسَهُ وَمَا ظَلَمَهُمْ
اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَكَذَلِكَ
الْعِلْمُ وَالْقَضَاءُ الْآخِرَ لِثَنِينَ
لَا يَنْفِيَانِ الظُّلْمَ عَنِ الْعِبَادِ
لِأَنَّهُ سُبْحَانَهُ عِلْمٌ وَرَقْضَىٰ

ارادہ ایشان مخلوق حق سبحانہ و تعالیٰ پس
نفی ظلم از عباد نمی تواند نمود زیرا کہ حق
سبحانہ و تعالیٰ در ایشان قدرت خلق
فرمودہ کہ نسبت او بخیر و شر یکسان
است نہ آنکہ فقط قدرت شر خلق
نمودہ است تا کہ ایشان باین قدرت
مجبور بودند بر فعل شر.

و ہم چنین ارادہ کہ در ایشان خلق شدہ است
ترجیح ہر طرف می نماید خواہ خیر باشد یا شر بعد از علم ہر
پس حاصل آنکہ امندہ با وجود علم بشر از
جہت شرع اختیار این شر نمودہ است.
با آنکہ قدرت او را نسبت بخیر و
شر ہر دو یکسان است. و ہم چنین
مراد را جائز بود بحسب ارادہ خود کہ
تخصیص احد المقدورین (از خیر و شر) بدل از کندی
پس بر دے ظلم نکرده مگر نفس او و حق سبحانہ
و تعالیٰ هیچ ظلم نکرده بر ایشان.

و ہم چنین علم خداوندی و قضاء او کہ از لی اند
ظلم را از بندگان نفی نمی کنند.
زیرا کہ حق سبحانہ و تعالیٰ در ازل عالم
بودہ و قضاء فرمودہ کہ سلطان بندہ

فِي الْأَثَرِ أَنَّ الْعَبْدَ
الْفَلَانِيَّ اخْتَارَ مِنَ الْفِعْلِ
جَانِبَ شَرِّهِ وَتَرَكَ الْخَيْرَ
بِاخْتِيَارِهِ فَالْعِلْمُ وَالْقَضَاءُ
يُؤَكِّدَانِ اخْتِيَارَهُ وَلَا يَنْفِيَانِهِ
كَمَا أَنَّ الشَّخْصَ الَّذِي كُوشِفَ
بَعْضُ الْمَغْشِيَّاتِ عِلْمٌ وَحُكْمٌ أَنَّ
الْفَلَانِيَّ سَيَفْعَلُ بِاخْتِيَارِهِ
هَذَا الْفِعْلُ فَهَذَا الْعِلْمُ
وَالْحُكْمُ كَمَا لَا يَنْفِي اخْتِيَارَهُ
فَكَذَلِكَ الْعِلْمُ وَالْقَضَاءُ
إِلَّا لِمَنْ جَلَّ شَأْنُهُ لَا يَنْفِيَانِ ذَلِكَ
وَاللَّهُ سُبْحَانَهُ أَعْلَمُ بِحَقِيقَةِ الْحَالِ
وَصَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَى سَيِّدِنَا
مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَهَذِهِ الْمَسْئَلَةُ
مِنْ مَعْضَلَاتِ مَسَائِلِ الْكَلَامِ
لَمْ يُطْلَعْ عَلَيْهَا إِلَّا الرَّاغِبُونَ
مِنَ الْعُلَمَاءِ وَهُوَ سُبْحَانَهُ الْمُؤَفَّقُ

از جانب فعل شر را اختیار کرده است
و جانب خیر را با اختیار خود ترک نموده -
پس ابرین تقدیر علم و قضاء هر دو
مؤکد اختیار بنده اند نه منافی آن -
چنانچه شخصی که بعضی مغشیات او را
کشف شوند معلوم کند و حکم نماید که فلان
شخص با اختیار خود فلان فعل عنقریب خواهد
کرد پس این علم او و این حکم او اختیار فلان
کس را سلب نمی کنند پس همچنین علم و
قضاء الهی جل شأنه سلب اختیار از
بنده نمی کنند -

والله سبحانه وتعالى اعلم بحقيقة الحال
وصلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله وسلم
و این مسئله از مشکلات مسائل
علم کلام است که بر حقیقت آن
جز علماء را سخنین را
..... اطلاع نیست و اله سبحانه
الموفق .

عنا معرفت قطب ابدال واسطه وصول فیوض است که بوجود عالم و بقاء آن تعلق
دارد و قطب ارشاد واسطه وصول فیوض است که بادشاد و هدایت عالم تعلق دارد پس
تخلیق و تزیین و ازاله بلیات و رفع امراض و حصول عافیت و صحت منوط بفیوض

مخصوصہ قطب ابدال است و ایمان و ہدایت و توفیق حسنات اناست از سیات نتیجہ فیوض
قطب ارشاد است و قطب ابدال در ہمہ وقت در کار است و مخلوق عالم از وی مستفوز نیست
کہ نظام عالم با و مربوط است اگر کسی از افراد این قطب می رود و دیگرے بر جائے او نصب
میشود اما قطب ارشاد لازم نیست کہ در ہمہ وقت کائن بود وقتی باشد کہ عالم از ایمان
ہدایت بالکل خالی باشد و تفاوت بحسب کمال در افراد این اقطاب بسیار است بعد
ان وصلوا الی درجۃ الولاية فردا کمل از اقطاب ارشاد بر قدم خاتم الرسل است علیہ
علیہم من الصلوۃ افضلہا ومن التسلیات اکملہا۔

و کمال این فرد مطابق است مر کمال
آنحضرت را صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم
فرق در میان ہر دو کمال بحسب از
اصالت و تبعیت دیگر چیزے
غیرت۔ و خود حضور صلے اللہ علیہ وسلم
قطب ارشاد بودند و قطب ابدال
درین وقت حضرت عمر و اوس قرنی رضی اللہ عنہما بودند
رضی اللہ تعالیٰ عنہما و طریق وصول فیض از قطب بعالم آن است کہ قطب بواسطہ حاجت
مکتبہ کا تصویر است مرید فیاض را و کما لظل است مراد را و عالم بالکلیہ خود تفصیل
است مر آن قطب جامع را پس فیض از حقیقۃ بصورتہ بے تکلف مے آید و از صورت
جامعہ بعالم کہ کا تفصیل است مراد را بے تحاشی میرسد پس فیاض مطلق است تعالیٰ
و واسطہ را در وصول فیض صنیعہ غیرت بلکہ بسیار است کہ واسطہ را از ان فیاضے الگاہی
نباشد و از ما و شما بہانہ بر ساخته اند اگر کسی گوید کہ ایمان ہدایت نسبت بعالمہ
خلائی غیرت پس فیوض قطب ارشاد عام نباشد بلکہ مخصوص باشد باہل ایمان ہدایت حضرت

رسالة خاتمة علیه الصلوة والسلام رحمت عالمیاند و قطب ارشاد پس معنی آن چه باشد
 جواب گویم که هر چه از مبدی قیاض فائض میشود و تفصیل می یابد همه خیر و برکت ایمان و
 هدایت است و شر و نقص را در آن موطن گنجایش نیست خواه آن فیض باطل سعادت بر
 یا باطل شقاوت لیکن همان هدایت و ارشاد بواسطه خبیث محل در اهل فساد معنی ضلالت و
 شرارت پیدا می کند و در رنگ غذائے صالح که بواسطه فساد محل در مرضی ماده اخلاط رو
 و امراض مہلکه می گردد پس در اهل فساد همان هدایت بواسطه امراض قلبیہ ایشان معنی ضلالت
 پیدا می کند کدیل مصراۃ للمحبوبین و بلاء للمحبوبین فی الحقیقة آبرست که قطبی آن را خون
 می یابد و آن یافتن او آن را خون بواسطه مغربث خود است نه فساد آب صفرائی که
 شیرینی نزد او تلخ است بواسطه فساد مزاج او است در ذات شیرینی هیچ تلخی حادث
 نشده است بواسطه فساد محل معنی تلخی در آن محل پیدا کرده است کما مرفصلاً پس متحقق
 رشد بر آنچه از جانب حق میرسد تعالی و تقدس همه خیر و برکت است و صلاح و رشد همان
 خیریت در محل فساد معنی فساد پیدا می کند پس متصل حق سبحانه و تعالی را بان معنی اطلاق
 می یابد که آن فساد که محل مغربث مقتضی آن است بخلق حق سبحانه و تعالی در وجود می
 آید پس متحقق شد که ما ظلمہم للہ و لکن كانوا انفسہم یظلمون اگر گویند که
 خباثت محل از کجا آمد جواب آن است که بدن انسان مثلاً مرکب است از عناصر
 اربعہ و ہر عنصری کہ جزو او است مقتضی یک نوع خصوصیت است مثلاً جزو ناری کہ مقتضی
 علو و سُرشی است و جزو خالی کہ مقتضی سفل و پستی است علی ہذا القیاس پس در اجتماع
 ایشان ہر یک با اعتدال نزدیکتر است بہ بسیط حقیقی مناسب تر است و بواسطه
 آن مناسبست بخیر و برکت و هدایت و رشد لایق تر و ہر کہ از اعتدال بعید تر است
 خصوصیات بعضی اجزاء در وی غالب تر است و بعضی دیگر مغلوب تر و باین اختلاف
 بہ بسیط حقیقی نامناسب تر است پس لا جرم از خیر و برکت و مانند اینہا قلیل النصیب

است فساد محل عبارت از اختلال این نظام و فساد این اعتدالی است روحی کہ برین اجزا
مجموعہ فاعلین میشود و ہر چند از روئے ذات ازین قسم اختلال خالی است چہ البسیط است
و این اختلال در مرکب صورتہ میں ہند و لیکن اور احق سبحانہ برہنجے آفریدہ است کہ از
غایت لطافت حکم مجاور خویش میں گیرد بلکہ خود را ۱۰ روگم کردہ خود را عین او میں یا بدیں
آن خبت بواسطہ جوار در روح نیز سرایت کند ملائکہ از شرارت و مانند آن منزد اند
لبساطہم و عدم مناسبتہم بالمرکبات المختل الانتظام و بر تقدیر صحت جواز آن در بعضی
افراد ملائکہ مناسبتہ ایشان است بعضی مرکبات و لونی الجملہ و انکار مناسبت مطلقاً
مکابرہ است پس گویم کہ حق سبحانہ و تعالیٰ در بسایط مخلوقہ ترکیب و اجتماع نیز خلق
کرد علی تفاوت الدرجات و ہر اجتماع مقتضی امرے گشتہ سمجھنا کہ ہر کدام از بسایط
ایشان مقتضی امرے بود و مقتضائے آن اجتماع نیز خلق کردہ پس آن فساد لازم
ذات آن مرکب است و خلق آن نیز لازم از حق است سبحانہ۔

وَلَا تَحْذَرُ فِي ذَلِكَ وَلَا
يَعُودُ إِلَيْهِ تَعَالَى شَيْءٌ مِنَ الشُّرُورِ
وَالنَّقَالِصِ بَلْ هُوَ خَالِقُهَا وَ
مُوجِدُهَا وَخَلَقَ الْقَبِيحَ
لَيْسَ بِقَبِيحٍ۔

و ایچ محذور درین نیست و با و تعالیٰ
چیزے از شرور و نقائص راجح نمی
گرد و بل او تعالیٰ خالق آنها است
و موجد آنها (و معلوم است کہ) خلق
قبح قبیح نیست۔

پس شرارۃ و فساد عاید بایشان باشد و خیر و صلاح راجح بحق سبحانہ و تعالیٰ و تقدس
انہیت بر مسئلہ قضاء و قدر و برین تقدیر ایچ محذور لازم نمی آید و از شائبہ ایجاب
کہ منافی اختیار حق است سبحانہ مبرا است فعلیک بمطالعنہ لیظہر علیک سرہ و محصل
لک النجاة من کثیر من معتقات اہل البدع والضللال واللہ سبحانہ بحق الحق و ہوید
اسبیل و ہذا السر ما الہی اللہ سبحانہ بل مما خصنی بہ الحمد للہ سبحانہ والمنۃ علی ذلک

و علی جمیع النعم اگر سوال کنند کہ حق سبحانہ و تعالیٰ بعلم قدیم خود می دانست کہ این نوع ترکیب مستلزم فساد و خبث است پس چرا آن را خلق ساخت جو آتش آن سست کہ این اعتراض بر جماعت وارد می شود کہ اصلاح بر حق سبحانہ واجب می دانند و مایان بر حق سبحانہ هیچ چیز را واجب و لازم نمی دانیم **فَعَلَّ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يَرِيدُ لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ** و شک نیست کہ بعد از خلق آن مرکب این نوع خبث و فساد را مستلزم باشد و آن لازم را نیز حق سبحانہ و تعالیٰ بآرادت خود خلق کردند بطریق ایجاب و محکومہ کاظم بعضی و **هُوَ الظَّاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ** فلا حکم للعباد علیہ حتی یکون محکوماً و العبد المحکوم حالگاہ پس مایہ فساد همان مخلوق است و پس خالق آن تعالیٰ نشانه از شواہد ظلم و لوازم ایجاب و نقالین محکومہ منقرہ و مبر است سبحانہ و تعالیٰ عما یقولون علواً کبیراً و اللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال.

۳۶ معرفت باید دانست کہ در ہر مقامی از مقامات ولایت و شہادت و صدیقیت علوم و معارف بدست کہ مناسب آن مقام است در مرتبہ ولایت علوم سکر آمیز بسیار است کہ سکر غالب است و صحو مغلوب و در مرتبہ شہادت کہ ثانی درجہ است از درجات ولایت سکر مغلوبیت پیدای کند و صحو غالب آید اما زوال سکر بالکلیہ نیست درجہ صدیقیت کہ ثالث مرتبہ است از مراتب ولایت و منتہائی درجات ولایت است و فوق آن درجہ ولایت نیست بلکہ مرتبہ نبوت است، علوم آن درجہ از سکر بنیام برآمده اند و مطابق علوم شرعی گشتہ صدیق ہیں علوم شرعیہ را بطریق الہام اخذ می کنند چنانکہ نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام بطریق وحی اخذ می نماید و صدیق و نبی را تفاوت در طریق اخذ است نہ در ماخذ ہر دو از حق تعالیٰ اخذ میکنند اما صدیق بتبعیت نبی باین درجہ میرسد نبی اصل است و صدیق فرع او نیز علوم نبی قطعی است و علوم صدیق ظنی، و نیز علوم نبی بر غیر حجتہ ازلت و علوم صدیق بر غیر حجتہ نزلت در تافکہ است و انہم نرسد : این پس کہ رسیدن دور بانگ جسم

صلوات اللہ تعالیٰ و تسلیما علی نبینا و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و علی ملائکة المقربین و
 علی اہل طاعة اجمعین پس اگر درین رسالہ بعضی از علوم و معارف بطریق ثنائی و تباین
 بایکدیگر واقع شدہ باشد حمل باید کرد تباین علوم را بر تباین درجات و ولایت کہ ہر درجہ را
 علوم جدا است کما حقیقت علوم توحید مناسبت بدرجہ ولایت دارد و از علوم رجبہ شہادۃ
 اگر نہ ہی معلوم کنی پس معرفتی را کہ در کریمہ لیس کثیلہ شئی مذکور شدہ است نیک
 دریاب کہ علوم آن مقام از علوم مرتبہ شہادت اند و چون در ان موطن خود را و صفات
 خود را میت سے یاد لا جرم آن مقام را ملقب بلقب شہادت کردہ اند و علوم صدیقیہ خود
 بعینہا علوم شرعیہ است چنانکہ بالا گذشت و العلوم الصحیحۃ المعتبرۃ ہی العلوم المطالبۃ
 بالعلوم الشرعیۃ ثبتنا اللہ سبحانہ علی الشریعۃ الخراء بحرمتہ صاحبہا علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام
 ۳۷ محرفیت انچہ بریاست سلامتی قلب است از گرفتاری ادون حق سبحانہ و این
 سلامتی بر تقدیر است کہ غیر اورا سبحانہ بڑل خطو سے نہ اند اگر فرضا تا ہزار سال حیات فنا
 کند غیر بڑل نگذرد و بواسطہ نیانے کہ دل را از اسوا حاصل شدہ است کار این غیر این ہمہ ہیج
 ۳۸ محرفیت بعضی از کار مشائخ قدس سرہ فرمودند کہ آنرا میخرج من روس الصدیقین حب الیہا
 و الیہا بعضی ازین جاہ و ریاست خلاف معنی متعارف خواستہ اند و گفتہ اند کہ خسرج
 حب جاہ و ریاستہ در اول قدم مقام صدیقیہ است و انچہ نزد این حقیر تحقق پیوستہ است
 کہ نوعی از حب جاہ و ریاست تعلق بنفس دارد و شک نیست تا این ذمہ از نفس نہر آید
 مزکی نشود و تا مزکی نشود بمقام ولایت نہ رسد فضلا عن مقام الصدیقین و مراد قایل این
 نوع جاہ و ریاست نیست و نوع دیگر از جاہ تعلق بلطیفہ قالب دارد کہ جز و ناری ادرخ
 و تعلی سے طلبد و صدائے اناخیر منہ از نہاد آن میخیزد این قسم جاہ بعد از حصول اطمینان نفس و
 وصول بمرتبہ ولایت بلکہ حصول مرتبہ صدیقیہ متحقق است و مراد قایل این قسم جاہ و ریاست
 بودہ باشد کہ خروج آن والبتہ بنہایت مقام صدیقیہ است و مخصوص باولیاء محمدی المشرک

والسلام شیطان کہ سرور انبیاء علیہ وسلم الصلوٰۃ والسلام اذان خبر داد بقول خود اسلم
فیطانی وابستہ باین مقام عالی ست کما لا یحتی علی اربابہ ذلک فضل اللہ لوتیہ
من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم وعلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا محمد والہ واصحابہ
اجمعین وبارک وسلم۔

لا یخفی

۳۹ معرفت را علم آن انانیت الہی جل سلطانہ اولاً
جل سلطانہ حد یثنی
حدب المادین اولاً ثم
یسر فی طی منازل السلوک
ثانیاً فوحدت اللہ اولاً
عن الاشیاء لکما قالہ ارباب
التوحید الوجودی من
متاخری الصوفیۃ ثم
وحدت اللہ سبحانہ فی
الاشیاء من غیر حلول
وسریان ثم وحدث اللہ
سبحانہ مع الاشیاء معیۃ
ذاتیۃ ثم رأیت اللہ
تعلی بعد الاشیاء ثم قبل
الاشیاء ثم رأیت اللہ
سبحانہ وما رأیت شیئاً من
الاشیاء وهو معنی التوحید

بدانکہ عنایت الہی جل سلطانہ اولاً
مرا جذب فرمود بجذب مرا دان
پس اذان ثانیاً بقطع منازل سلوک
سیر گردانید پس اولاً حق سبحانہ
را عین اشیاء یافتیم چنانچہ ارباب
توحید وجودی از متاخرین صوفیہ
می گویند۔

بعد ازاں یافتیم حق سبحانہ را در
اشیاء بغیر حلول و سریان
بعد یافتیم او را سبحانہ مع الاشیاء
بمعیت ذاتیہ۔ بعد دیدیم او را
سبحانہ بعد از اشیاء بعد قبل
از اشیاء۔

بعد او را سبحانہ دیدیم و هیچ شیئی
از اشیاء ندیدیم۔ و این است معنی
توحید شهودی و این مقام معبر است
بغناء۔ و این قدم اول انست

الشَّهَوْدِيَّ وَهُوَ الْمَعْبَرُ بِالضَّاءِ وَهُوَ
 قَدَمٌ أَوَّلٌ يُوضَعُ فِي الْهَوَارِ الْوَلَايَةِ
 وَمَكَالٌ أَسْبَقُ يَحْصُلُ فِي
 الْبِدَايَةِ وَهَذِهِ الرُّؤْيَا
 فِي أَمْرٍ هَرَّتِي كَانَتْ مِنْ
 الْمَرَاتِبِ الْمَذْكُورَةِ تَحْصُلُ
 أَوَّلًا فِي الْآفَاقِ وَثَانِيًا
 فِي الْأَنْفُسِ ثُمَّ تَرْقُوتُ إِلَى
 الْبَقَاءِ الَّذِي هُوَ قَدَمٌ ثَانٍ
 فِي الْوَلَايَةِ فَرَأَيْتُ الْأَشْيَاءَ
 ثَانِيًا وَوَحَدْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ
 عَنْهَا بَلْ عَيْنَ لَفْسِي ثُمَّ وَحَدْتُ
 اللَّهَ تَعَالَى فِي الْأَشْيَاءِ بَلْ فِي
 نَفْسِي ثُمَّ مَعَ الْأَشْيَاءِ بَلْ مَعَ
 نَفْسِي ثُمَّ قَبْلَ الْأَشْيَاءِ بَلْ
 قَبْلَ نَفْسِي ثُمَّ سَرَأَيْتُ اللَّهَ
 بَعْدَ الْأَشْيَاءِ بَلْ بَعْدَ نَفْسِي
 ثُمَّ سَرَأَيْتُ الْأَشْيَاءَ وَمَا رَأَيْتُ
 اللَّهَ تَعَالَى أَصْلًا وَهِيَ النِّهَايَةُ
 الَّتِي هِيَ الرَّجُوعُ إِلَى الْبِدَايَةِ
 وَالْعَوْدُ إِلَى هَرَّتِي الْعَوَاظِ

که در الطوار ولایت می نهند و
 کمالیت اسبق که در ولایت
 حاصل آید.

و این دید در هر مرتبه که از مراتب
 مذکوره باشد اولاً در آفاق
 حاصل آید و ثانیاً در نفس بحصول
 انجاء.

بعد از آن مرا ترقی شد تا به بقا
 که قدم دوم است در ولایت
 پس ثانیاً اشیاء را دیدم
 و یافتم حق سبحانه را عین آن بلکه
 عین نفس خود - بسته یافتم
 حق سبحانه را در اشیاء بلکه در نفس خود
 بعد از مع اشیاء یافتم بلکه با نفس خود
 بعد از قبل اشیاء بلکه قبل نفس خود
 بعد از دیدم حق سبحانه را بعد از
 اشیاء بلکه بعد نفس خود - بعد از
 اشیاء را دیدم و حق سبحانه را
 نیافتم اصلاً.

و این است نهایت که آن رجوع
 است به بدایت و عود است

بمرتبه حوام و این مقام اتم مقامات
دعوت خلق است بحق تعالیٰ.
و این مقام ۱ اکمل منازل
تکمیل و ارشاد است که تمام المناسبت
است بخلق و این مناسبت تمامه
مقتضی است مرکمال افاده و استفاده
را.

ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء
والہ ذوالفضل العظیم۔

و هر یک از احوال مذکوره و
کمال مسطور را حاصل شده
اند بلکه مرا آنکه را که بطفیل
افضل انبیاء و اکمل البشر
وصول نموده است علیه و علیهم
من الصلوة افضلها و من التسلیمات
اکملها۔

وَهَذَا الْمَقَامُ هُوَ أَتَمُّ
مَقَامَاتٍ وَغَوَاةِ الْخَلْقِ إِلَى
النَّحْوِ سُبْحَانَهُ وَكَمَلُ مَنَازِلِ
التَّكْمِيلِ وَالْإِرْشَادِ الْأَتَمِّ لِلْمُنَاسِبَةِ
إِلَى الْخَلْقِ الْمُقْتَضِيَةِ لِكَمَالِ الْإِفَادَةِ
وَالِاسْتِفَادَةِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
وَكُلٌّ مِنَ الْأَحْوَالِ الْمَذْكُورَةِ
وَالْكَمَالَاتِ الْمُسْتَطَوْرَةِ حَصَلَ إِلَى
بَلِّ كُلِّ مَنْ وَصَلَ بِطَفِيلِ أَفْضَلِ
الْأَنْبِيَاءِ وَكَمَلِ الْبَشَرِ عَلَيْهِمْ وَعَلَيْهِمْ
مِنَ الصَّلَوَاتِ أَفْضَلُهَا وَمِنَ التَّسْلِيمَاتِ
أَكْمَلُهَا اللَّهُمَّ بِنْتِنَا عَلَى مَتَابِعَتِهِ فَنَقُو
فِي زُرْهَرَتِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَعَلَى
آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَبِرَحْمَةِ اللَّهِ
(سُبْحَانَهُ) عَبْدٌ أَقَالَ آمِينَ وَالسَّلَامُ
عَلَيْهِ مِنْ أَتَمِّ الْهُدَايِ۔

عنه معرفت سلسله علیه نقشبندیه از سائر سلاسل بوجه فضیلت جدا است و مزیه
این طریق بر سائر طرق بر اتم بود است این سلسله علیه منتهی بحضرت صدیق است
رضی اللہ تعالیٰ عنه که افضل بنی آدم است بعد انبیاء بخلاف سلاسل دیگر و درین
طریق اندراج نہایت است و در بدایه بخلاف سائر طرق و شہودیہ کہ معتبر است نزد این

بزرگان شہود دائمی است و تعبیر از ان بیادداشت کردہ اند و شہودے کہ دوام نہ پذیرد
نزد ایشان از حیر اعتبار ساقط است بخلاف سائر سلاسل و طی منازل این طریق
بے متابعتہ تامہ صاحب شریعتہ را علی آلہ الصلوٰۃ والسلام عیسیت بخلاف
طرق و سلاسل دیگر کہ متابعتہ فی الجملہ بآداب ریاضات و مجاہدات بانقطاع میر
این دعوی بر مان می طلبد بر مان آنست کہ این بزرگواران بہد جذبہ راہ راست
می کنند و در طرق دیگر ریاضات شاقہ و مجاہدات شدیدہ قطع منازل مینمایند و
جذبہ معنی محبوبیت می طلبد تا محبوب نباشد جذبہ نمی کنند و معنی محبوبیت و البتہ متابعتہ
محبوب رب العالمین است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ کریمہ فَاَتَّبِعُوْنِی
يُخَيِّرْکُمْ اللّٰهُ شَادِدِ اِنْ مَعْنٰی اِسْتٰیْس ہر چند متابعت تام تر جذبہ بیشتر و ہر چند
جذبہ بیشتر قطع منازل آسان تر و زود تر پس متابعت تام شرط راہ این بزرگواران
آمد لہذا مہما کن عمل بعزیمت اختیار نموده اند حتی کہ ذکر جہر کہ عمدہ این راہ است
منع کردہ اند و از سماع و رقص کہ زبدہ ارباب احوال است اجتناب فرمودند و نیز
ظاہر است کہ کمالے کہ بر متابعت مترتب شود فوق جمیع کمالات خواهد بود لا جرم
این عزیزان فرمودہ اند کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبتہا است ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْہِ
مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ پس طالبان حق را اختیار این طریق اولی واجب
باشد کہ راہ بغایت نزدیکتر است و مطلوب در نہایت رفعت و اللہ سبحانہ الموفق
محمد رسول اللہ سرور اولاد آدم است در روز قیامت تابعین او از جملہ اکثر باشند
اکرم اولین و آخرین بر خداوند تعالی
اول آنکس است کہ از قبر بر آید اول
شفاعت کنندہ است و اول مقبول الشفاعة

ان رسالت علی معرفت محمد رسول اللہ سید

وَلَدِ اٰدَمَ وَاَكْثَرُ النَّاسِ تَبِعًا

یَوْمَ الْقِیَامَةِ وَاَكْثَرُ الْاَوَّلِیْنَ

وَالْاٰخِرِیْنَ عَلٰی اللّٰهِ اَوَّلُ

مَنْ یَنْشَقُّ عَنْهُ الْقَبْرُ اَوَّلُ

شَافِعَ وَأَوَّلُ مُشَفِّحٍ وَأَوَّلُ
 مَنْ يَفْتَحُ بَابَ الْجَنَّةِ فَيُفْتَحُ
 لَهُ وَحَامِلُ لَوَاءِ الْحَمْدِ
 يَوْمَ الْقِيَمَةِ تَحْتَهُ آدَمُ وَ
 مَنْ دُونَهُ وَهُوَ الَّذِي قَالَ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ نَحْنُ الْآخِرُونَ
 السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَإِنِّي
 قَائِلٌ قَوْلًا غَيْرَ فُخْرٍ أَنَا حَبِيبُ
 اللَّهِ وَأَنَا قَائِدُ الْمُرْسَلِينَ وَلَا
 فُخْرَ وَأَنَا خَالِمُ النَّبِيِّينَ وَلَا فُخْرَ
 وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
 عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ
 الْخَلْقَ فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِهِمْ
 ثُمَّ جَعَلَهُمْ فِرْقَتَيْنِ فَجَعَلَنِي
 فِي خَيْرِهِمْ فِرْقَةً ثُمَّ جَعَلَهُمْ
 قَبَائِلَ فَجَعَلَنِي فِي خَيْرِهِمْ قَبِيلَةً
 ثُمَّ جَعَلَهُمْ بَيُوتًا فَجَعَلَنِي
 فِي خَيْرِهِمْ بَيْتًا فَأَنَا خَيْرُهُمْ
 بَيْتًا وَخَيْرُهُمْ نَفْسًا وَأَنَا أَوَّلُ
 النَّاسِ نَحْرًا وَحَبَا إِذَا بُعِثُوا
 وَأَنَا قَائِدُهُمْ إِذَا وَفِدُوا

است. اول کسے است کہ باب جنت را درنگ
 دید پس برائے او کشاده خواهد شد.
 در روز قیامت حامل لواء حمد است
 که آدم و سوائے او در زیر آن بوند
 و آنحضرت است کہ فرموده صلے الله
 علیہ وسلم کہ ما در آخر آمدہ ایم.
 و در روز قیامت از ہمہ سابق باشیم
 (و فرموده) کہ میگویم قوسے نہ از فخر
 من حبیب اللہ ام من پیشوا و مرسلین ام.
 و این از فخر نمی گویم. و من ام خاتم النبیین
 و این قول نہ از فخر است.

من محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب حق سبحانہ
 مخلوقات خلق فرمودہ است و مرا از
 خیر و بہتر ایشان گردانید. بعدہ مخلوق
 خود را دو فرقہ ساخت و مرا در خیر فرقہ
 گردانید. بعدہ ایشانرا قبائل ساخت و
 مرا در بہترین قبیلہ ایشان گردانید
 پستہ بیوت گردانید و مرا
 در بہترین بیت گردانید. پس من
 خیر ایشانم از بہت بیت ہم و از
 بہت نفس ہم. و من اول خلق ام در

وَإِنَّا نَحْنُ حَاطِبُهُمْ إِذَا انْصَرَفُوا
وَإِنَّا نَحْنُ مُشَفِّعُهُمْ إِذَا حُيُّوا وَإِنَّا
مُبَشِّرُهُمْ إِذَا يَلْسَنُوا الْكِرَامَةَ
وَالْمَغَائِبَ يَوْمَ يَدُ بِيَدِي
وَلَوَاءَ الْحَمْدُ يَوْمَ يَدُ بِيَدِي
وَإِنَّا أَكْرَمُ وَلَدٍ أَدَمَ عَلَى
سَائِرِ بَنِي يَطُوفُ عَلَى أَلْفِ خَادِمٍ
كَأَنَّهُمْ بَيْنَ مَكْنُونٍ وَإِذَا
كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ كُنْتُ إِمَامَ
النَّبِيِّينَ وَخَطِيبَهُمْ وَصَاحِبَ
شَفَاعَتِهِمْ عِزِّ فُخْرٍ لَوْلَاهُ مَا
خَلَقَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْخَلْقَ وَ
لَمَّا أَظْهَرَ الرَّبُّوْبِيَّةَ وَكَانَ
نَبِيًّا وَادَمَ بَيْنَ الْمَاءِ
وَالْطِينِ ۝

خروج از قبر چون برآیند از قبور۔
و من قائد ایشانم چون بحق سجانه و فود نمایند
و من خطیب ایشان باشم هرگاه جمله مخلوق در کون باشد
و من شفاعت کننده ایشان هرگاه که محسوس باشد
و من بشارت دهنده ایشان هرگاه که نامید باشند
عزت و کلید دایه کار در آن روز و دست من باشند
منم از جمله اولاد آدم مکرم تر بنزد رب خود۔
هزار خادم که بمنزله در مکنون باشند بر من روان
روز طواف کننده خواهند بود۔ در روز قیامت
من امام و پیشوای انبیاء و خطیب ایشان خواهم بود
و من صاحب شفاعت ایشان۔ و این از غزلی گویم
اگر نبوی ذات مبارک آنسر در البتہ حق سبحانه میج
مخلوق را خلق نفرمودی و ربوبیت خود را ظاهر نکردی
آنسر و علی علیه السلام نبی بود حالانکه آدم
در میان آب و گل بود۔

نماید بعضیان کسے در گرو ۝ که دار و چنین سید پیش رو
پس منکران صاحب این شریعتی غرض مخالفان بانی این ملت زهر آلود سعادت ترین
خلایق باشند الا عن آب أشد کفرًا و اتفاقاً نشان حال ایشان ست و محبت است
از بعضی درویشان خام ناتمام که کشف خیالی خود را اعتبار نموده بانکار و مخالفت این
شرعیت باسره اقدام می نمایند و حال آنکه موسی علی نبینا و علی الصلوٰۃ والسلام باین
کلمی و قرب اگر زنده می بود غیر از متابعت این شریعت امر دیگری نمیکرد و این فقیران

بے سرو برگ را چہ رسد کہ مخالفت آن نمایند غیر از آنکہ خود را خراب سازند و بدایع الحاد
و زندہ متہم گردند و عجیب تر آن است کہ مردم اہل و صاحب تمیز متابعہ این جماعت می
نمایند و جانب شریعہ را اصلاً ملاحظہ نمی کنند و با وجود نقصان ظاہر ایشان را کامل
و مکمل می دانند یا اصلاً در نظر ایشان آن سخنان مخالفت شریعت نمی نمایند اَقْنَن
زَيْنَ لَهُ مُنْعُو عَمَلِهِ قَوَاوِ حَسَنًا يَمْخَافُ مِے دانند و خیال میکنند کہ حقیقت مخالف شریعہ
است و این عین الحاد است و زندہ کل حقیقہ ردۃ الشریعہ فہی زندہ این فقیر بعضی از
مستندات کشفیہ آن جماعت را مذکور می سازد و انصاف باید کرد کہ مخالف شریعتند و نمی اندک
قابل تاویل صحیح نیستند یا مخالف شیخ و رئیس آن جماعت در کتاب خود می نویسند کہ
روح انسانی بخصوص عین ذات است تعالی و تقدس و این دو آیت کریمہ ابر آن استدلال
می آرد وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفَائِمًا يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا وَرَبُّكَ
رَبُّ فَرُودٍ و در آیت دیگر روح پس رب و روح یکی باشند و این اتحاد از قبیل توحید و جودی
است کہ آن مخصوص بروح نیست بلکہ تمام عالم درین متساوی الاقدام اند و در جائے
دیگر در ہمان کتاب میگوید کہ قومی از ابدال کہ در غار می باشند و آن ہفتاد تن اند تا قیام
قیامت خواهند بود و ایشان را موت نمی باشد و جو و طبالعہی دارند و این سخن مخالف نص
است کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ در جائے دیگر در احوال آخرت می نویسند کہ از مبدئ تا مآل
دو عالم است دنیا و آخرت و ہر یک ازین دو عالم بہ شش مرتبہ تربیت یافتہ در دنیا بر وجہ
نزول و در آخرت بر وجہ ترقی و ترتیب ترقی را بیان میکنند کہ زمین پارہ پارہ شدہ و در
آب منتشر الاجزاء گردید پس ہمہ خلایق در آب غرق باشند و صاحب شرع می فرماید کہ
در روز قیامت ہمہ خلایق غرق غرق باشند عرق عبارت از ان طوفان است این
زمان محل ترقی شدہ باشد کہ ہمہ بجانب احدیت کہ مبدئ مراتب حیات دنیوی است
و سر پرودہ عزت الہی است جل سلطانہ متوجہ باشند اما ہر کس بمقدار شناخت دریافت

در هر مرتبه از مراتب خواهند بود و همه خلق سه فرقه خواهند بود سابقان و اصحاب کمین و
 اصحاب شمال بعد از آن میگوید که آب نیز از هواست که بحرارت آتش تقصیده باشد
 خشک گردد و تمام هوا شود و بول قیامت عبارت از آن مرتبه است که اکثر خلایق
 لب تشنه و متعطش باشند بعد از آن هوا نیز از حرارت کوره ناری آتش گردد و همه را گذر
 بر آن آتش باشد و دوزخ عبارت ازین عالم عنصری است که همه آتش شده باشد و
 تحت فلک قمر است در هر مرتبه از مراتب دوزخ جماعتی بمقدار عمل و محاب خود
 گرفتار عذاب عقاب خواهند بود و باقی قوم که آنجا بگذرند عالم نور خواهند بود و
 بهشت عبارت ازین عالم نور است که هر طبقه از طبقات افلاک مرتبه البیت از مراتب
 بهشت و از فلک قمر تا تحت عرش بهشت فلک است بهشت بهشت باشد قوسه درین
 مرتبه ساکن باشند و همی را اعتبار اصنی و این بمقدار عمل ایشان باشد و جماعت دیگر از انبیاء
 عظام و اولیاء کرام علیهم الصلوٰۃ والسلام از آن مرتبه بگذرند متوجه لقاء و منتظر وصال
 باشند ایشان را از حرارت نار اثری و نه از راحت نور تا شیری مستغرق و بیدار حق
 باشند مقام محمود جائی ایشان باشد قَابِ قَوْسَیْنِ اَوْ اَذْفَىٰ مِنْهَا مرتبه اشاره است
 و این فوق عرش است در شان ایشان حدیث واقع است اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی جَنَّةُ
 لَیْسَ فِیْهَا حَرٌّ وَلَا قُضُوٌّ وَفِیْهَا یُحَلٰی رَبَّنَا صَلَاحًا پوشیده ماند بر هر کسی که ادنی تمیز
 داشته باشد که این سخنان مخالف شریعت اند یانه دوزخ را عبارت از کوره ناری است
 بعد از آن که ارض و ماء و هواء در دگر گردند بهشت را عبارت از عالم نور گردانیده
 که از فلک قمر تا تحت عرش است و انبیاء و اولیاء را فوق العرش جائی ثابت
 کردند در بهشت این سخنان غیر از مخالفت صریح هیچ نیستند مع تقدیر سنت و اجماع
 آنست که دوزخ الحال موجود است و بهشت نیز و انبیاء و اولیاء و سایر مؤمنان
 در بهشت خواهند بود علی تفاوت درجات و مراتب و آنکه از بهشت بفرق العرش خواهند

رفت و آنجا اقامت خواهند کرد این از خیالات نه بکنایت است و درین سخنان انکار
وجود رتبه است در بهشت چه گفته است که فوق العرش رفته لقاء خواهد بود فوق العرش
را جنت دیدار ساخت که حور و قصور ندارد پس کافه مومنین از لقاء بے نصیب باشند
اما ذنا اللہ سبحانہ عن امثال ہذہ التخیلات الفاسدة مقام محمود کہ خاصہ محمد رسول اللہ
است صلی اللہ علیہ وسلم و همچنین مقام اودانی نصیب جمیع انبیاء و اولیاء گردانید و لیس
ہذہ الاقرنیہ بلا مرتبہ و ازین سخنان مذکورہ او مفہوم میشود کہ عذاب کفار را ہم ابدی
نمیداند و همچنین تنہات بہشتی را داین خود کفر صریح است و انچہ دلالت برین معنی
میکند عبارت اوست در ماسبق در عذاب و ثواب کہ بمقدار عمل است و در سیاق
نیز باین تصریح است فافہم صاحب فصوص کہ در عذاب مخلد سخن کردہ است
مطعون خلألق است تکلیف کہ انگار ثواب مخلد کنند و در آخر این مقولہ می نویسد بعدہ چون آفتاب
ذات ازہائے ہویت از در بحیچہ احدیت بر ایشان بتابد خلق اولین و آخرین ہر کہ درین مراتب
نار محبوب باشند و ہر کہ در مقام نور مستور آن جماعتہ کہ مقام محمود نشین گاہ ایشان باشد
ہمہ ور پر تو آنچہ حال کم گردند و در دلیکے لاہوت نایاب شوند نہ از بہشت اثری ماند و نہ از
دوزخ سترری اینچنانہ سوختن باشند نہ ساختن نہ حیرانی نہ انتظار نہ حیات نہ موت کہ
ہمہ ذات گرد و همچنان کہ در ازل بود همچنان ابدی باشند بعدہ ہمان دو عالم کہ عالم نور است
و طبقات بہشت و ذرات و دیگر عالم نار کہ در کات دوزخ و در است تجلی جمال جلال
بظہور آیند کہ در ابتداء عالم تجلی این دو صفت بظہور آید بود اما آنجا بالامکان بود این جا
بالوجوب است اہل بہشت در مرتبہ خود ساکن و مخلد و اہل دوزخ در مادائے خود محجوب
و مخلد بعد ازین دو تجلی تجلی دیگر ملحوظ نیست و ذات ہر چہ تعیین منسوب نیست انتہی
این سخنان صریح اند بزوال بہشت و دوزخ بعد از دخول انہا در آخرت تا قتل
باید کرد کہ این سخن بکفرے کشد باینہ ظہورے کہ بعد از زوال اینہا حاصل میشود

آن ظهور را بالوجوب می گویند و ظهور دنیا را بالامکان باید اندیشید که اهل
 بهشت و دوزخ را واجب گفتن کفر است یا نیست و ایضا اندرین عبارت
 مفهوم می شود که انبیاء و اولیا همیشه زایل مضحک در ذات خواهند بود و در عدم
 ایشان را هرگز وجود نخواهد بود این سخن نیز کفر است صریح انبیاء و اولیا
 علیهم الصلوات والتسلیمات همیشه در بهشت خواهند بود بلا عدم و زوال و
 از عبارت او مفهوم می شود که انبیاء از سابقان اند و سابقان فوق العرش
 خواهند بود که در آنجا نه حور است نه قصور نه تنعم است نه راحت این سخن مخالف
 نص قطعی است حق سبحانه در باب سابقان اثبات تنعمات می فرماید موعودین
 نیز اثبات میکنند فما هو الا مخالف النص و این مرد تنعمات که در قرآن مجید در باب
 سابقان واقع شده اند همه را در ادائے اهل یمن فرود آورده است نه چنین
 است که میوه علی سر موضوعه تشکیل الی آخره در باب سابقان است و این مرد
 در باب اهل یمن فرود آورده است و سابقان را از تنعمات محروم ساخته لغایه
 جملہ بالقرآن المجید در آخر کتاب مستزادی آورد تقلید شیخ عطار و مولوی در
 توحید وجود می نماید و در آن مستزادی نویسد که هم خود شیطان شد لغرض باشد سبحانه
 عن قبح هذه الكلمة حق سبحانه تعالی را باین اطلاق یاد کردن از اربع قباح است و
 از استکفار باب توحید هر چند همه اوست میگویند اما اطلاق این قسم قبح را
 جائز نمی دارند حق سبحانه را در شرع خالق کل شئی میگویند اما خالق بخش و عاقل
 جائز نداشته اند مثال این سخنان اگر کسی در عبارت او تفحص نماید بسیار پیدا شود اما قلیل بر کثرت است
 است سه سالی که نکوست از بهارش پدید است سخن چندان سخنان فاسده او در آن سال که آورده تا مردم
 به شناعة کار او مطلع شوند و بتقلید زمره اهل الحاد نه در آیند اگر با وجود آن تقلید آن جماعه
 را پیش گیرند محبت برینها تمام شده باشد الحمد لله سبحانه اولاد آخره و الصلوة والسلام علی سوله
 محمد وآله و آئمه و سرمد و السلام علی من اتبع الهدی

